

КИЇВ KYIW

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

6

ЛИСТОПАД
ГРУДЕНЬ

1959

NOVEMBER
DECEMBER

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

UKRAINIAN
LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly
Publisher and Editor B. Romanenchuk, Ph.D.
Subscription: \$4.00 per year.
Single copy: \$0.70.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 6 (57)

NOVEMBER-DECEMBER, 1959

Vol. X.

З М І С Т

1. З. Дончук/Старий млин	1	9. Огляди й рецензії:	
2. Ф. Дудко/Рихли і Батурич	7	О. Тарнавський/М. Зеров. Коро-	
3. В. Пачовський/Золоті ворота	8	ляріум	40
4. Нобелівські премії. Г. Гавптман ..	13	Б. Романенчук/М. Островерха. 1)	
5. М. Кушнір/Велич християнської		Обніжками на битий шлях; 2) На	
традиції	18	закруті	41
6. В. Косаренко/Глобальні рефлексії	24	В. Дорошенко/Десятий зшиток ЕУ	43
7. Б. Романенчук/Поворот до вчо-		—/Жінки-мандрівниці	43
рашнього	27	—/Українська Господарська Ака-	
8. В. Чапленко/Сучасний стан руси-		демія	45
фікації	34	С. Д./В. Липківський. Відродження	
		Церкви в Україні	46
		Б. Ром./Н. Fast. Król jest nagł ..	47
		10. Camera obscura	47

Пресфонд у 10-тиліття „Києва“

Я. Бернадін, Філядельфія	\$10.00	М. Шаран, Філядельфія	10.00
І. Білинський, Філядельфія	10.00	М. В. Дольницький, Ебінгтон, Па. .	10.00
І. Павлічка, Філядельфія	10.00	Ст. Рожок, Філядельфія	6.00
Б. Паздрій, Філядельфія	10.00	Р. О. Климкевич, Маямі	5.00
В. Повзанюк, Філядельфія	10.00		

Всім жертводавцям складаємо щирю подяку і просимо інших підтримати своїми датками наш журнал.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

Зосим Дончук / **Старий млин**

Все сталося цілком просто. Голова КНС (Комітету Незаможних Селян) привів у млин незнайомого чоловіка і подав Омелькові чотирикутний папірець. На документі червоною плямою ярла державна печатка з серпом і молотом, а на горі світила п'ятикутна зірка.

— Вам на підмогу райпартком прислав товариша Осінова. Знайомтесь і підучіть його млинарських мудрошів, — промовив, хитро посміхаючись, керівник сільської влади і поглядаючи то на підручного, то на власника млина.

— Це можна, — спокійно муркнув Омелько і, стачечно розгорнувши папірець, почав читати. Там стверджувалося, що від сьогодні господарем млина стає советська власть в особі призначеного партією товариша Осінова, а він, Омелько Гречаний, переходить на становище штатного робітника з місячною платнею 15 карбованців.

— То це ж як, я начебто й не господар, а наймит? — запитав збентежений Омелько і підвів погляд на голову КНС. Живі й ясні його очі округлились переляком, а добродушні уста огірчено скривились як у старого сома.

— Ми запроваджуємо новий спосіб господарювання, — посміхнувся голова КНС і задикувато збив свого кашкета на потилицю.

— Новий спосіб господарювання? — перепитав спантелечений Омелько і, враз збагнувши зміст сказаного, додав:

— Ну, щож, господарюйте, а я собі піду, — промовив, здвигнувши раменами, і повернувся.

В його шелесті слів чулася глибока безодня розпуки.

— О, ні! Ми вас не звільняємо. Ви мусите свій досвід передати товаришу Осінову, — сухо промовив голова КНС, і в його тоні чулася погроза.

Омелько зітхнув. Сховав документ у кашкет і, наднягнувши його на свою сиву голову, полпентався до коша. Там уже треба було підсипати зерна.

Товариш Осінов переморгнувся з головою КНС, обмінялися потиском рук і розійшлись. Голова КНС вийшов, а товариш Осінов наблизився до Омелька і дивився за його роботою.

В селі назовні, здавалося, нічого не змінилося. Але хто цікавився внутрішнім життям людей, то багато дечого зауважив би. Землю в селі поділили на душу населення, сільськогосподарський реманент відібрали в заможних і дали тим, що пішли в СОЗ (суспільна обробка землі). Худобу теж розподілили між незаможних. Лише в сільській крамниці не відбулося особливих змін. Як до революції сидів Яків Соломонович, так і тепер торгує, тільки під вивіскою „Кооператив“.

Омелько покійно працював у млині мірошником, хоч мірку тепер від-

брав товариш Осінов. Омелько знав, що біда вже в паусі і що цей Осінов заб'є йому в спину осикового клина, але рятунку він не бачив. По своїй природній вдачі він любив працю, і всякі інші справи його мало цікавили. І він чесно працював. До товариша Осінова він ніколи не говорив, не вітався з ним, не радився і не звертався до нього з будь-якими запитаннями. Він просто його не помічав. Так наче його тут нема і ніколи не було. І це, власне, найбільше злостило партійного наглядача. В нього ж із кожним днем проти Омелька накопичувалася жовчна злоба.

Омелько тяжко переживав втрату свого млина. Він навіть дома скупю з дочкою балакав. З міцних, щонайкращих дубів збудував він його. Укрив гонтами. Вивів широкий ганок з просторими дверима, щоб було де розминатися з мішками. Точені стовпи, камінні східці, — на сто років заповідалися. Дітям, онукам, правнукам пророчив. Краса одна — казали люди і здивлялися. З далеких сіл приїжджали, щоб хоч оком кинути. А помол який, не мука, а сонце. Люди дякували, і в самого серце радувалось. І було чому. Це ж його праця власних рук, єдина господарська підпора, в яку вклав усього себе, всю свою душу, розум, силу, здібність і ціле життя. Він днював і ночував тут. А тепер? Все пропало. Але свій біль, свою невимовну гірку тугу він глибоко заховав на дно серця і не виявляв своєї розпуки на зовні, не показував горя, щоб вороги не радувались.

Ще так тяжко він переживав лише втрату своєї дружини, що померла в розквіті сил, залишивши йому сина й дочку. Син Андрій, закінчивши гімназію, без права продовжувати науку як куркульський син, подався в світ. А дочка Мотря, не дочекавшись з війни чоловіка, жила в батьківській хаті і допомагала старому.

Додому Омелько приходив тепер змучений, розбитий, слабкий. Важке горе роз'їдало його сили, важким тягарем гнуло спину і виростало горбом, вкривало стомлене чоло численними зморшками. Скаржився дочці на недугу, на біль у спині, на корчі в м'язах, ломоту в крижах. Мотря натирала росолом, прикладала гарячі компреси з нагрітих висівок, вкривала ноги кожухом. Батько вдячно посміхався, звечора засипляв, а потім, прокинувшись, з гіркими думами лежав горілиць до ранку. Передумував усе своє просте трудолюбиве життя, наповнене змістом праці, розбивав його по зернятку і ніде не знаходив кукілю. Чесно прожив довге життя, нікого не скривдив, а на старість, ось тобі наглядач! І навіщо ж мені така наруга? — в сотне питався він сам себе і не знаходив відповіді. Він же як оженився, то був у селі найбіднішим господарем, а тепер йому пришили вивіску — куркуль. А жінка чого завчасно померла? Прости мені, Господи, заставляв помагати і її при будові млина. При цій думці Омелько важко зітхнув. Оце єдиний гріх, який він відчував за собою.

— Чого вам тату, може води? — запитала дочка, почувши зітхання.

— Ні, дитино, вода мені вже не pomoже, — відповів сумно.

*

Вже другий день нема Омелька в млині. Зник, наче в воду впав. Кілька разів прибігала збентежена, заплакана Мотря і все допитувалася Осінова за батька.

— Не знаю. Говорю вам, що нічого не знаю. Пішов учора додому, здається, вчора, ба ні, то було позавчора. Пішов, значить, увечорі додому і все. А якою дорогою — не знаю, — спокійно і впевнено відповідав советський наглядач.

— Та куди ж вони пішли, де ж вони ділися? — з розпукою розпитувала Мотря і, залившись сльозами, знову бігла в село. Заходила в сільраду, запитувала в „райполіції“, заглядала навіть у канцелярію тюрми, може його арештували і не признаються. Питалася знайомих, зустрічних. Але ніхто

нічого не знав про старого Омелька. Старий Омелько більше не цікавив ні партію, ні поліцію, ні советську владу.

Тим часом товариш Осінов за двомісячне перебування в млині сьогодні зперше сам відгострив на точилі молотки, накував камінь, поставив його на веретено і засипав до коша ячмінь. Обітерти гостре каміння грубим помолом ячменю свиням, а потім насипле пшениці. Треба перш за все зробити гідний дарунок партії. Завезти секретарю райпарткому гарної муки на ва-реники, щоб переконався як він хутко оволодів млинарською технікою. Не ликом шиті тверськіє робочіє . . .

Ще раз Осінов відрегулював доступ зерна на камінь, сам пішов у млинарську хатину перекусити і взяти на всю ніч тютюну.

Хатина невеличка, з двома вікнами і широкою дубовою колодою замість призьби перед вікнами, для відпочинку людям. Стояла зона на пагорбку в холодочку осокорів з гостинністю для кожного подорожнього чоговіка. Збудував її Омелько разом із млином. У заметіль чи в дощ сам підночував тут і готував власноруч перекуску.

Тепер тут став єдиним повноправним господарем товариш Осінов. Правда, постіль Омелька ще лежала в кутку на дерев'яному ліжку, але вона може пригодитися й для нього. А от ікона в кутку під стелею у почорнілій рамі, зовсім непотрібна — буржуазні забобони. І Осінов зіп'явся на пальці, зірвав із поржавілих цвяшків св. Миколая і кинув до старого кошика, де налялися Омелькові капці без ужитку.

Коли Осінов повертався в млин, надворі лежали густі сутінки, а в закуреному млині було зовсім темно. Каміння тихо шелестіло, розмелюючи зерно, вода рівномірно спадала і крутила колеса, а повітря дихало вечірньою прохолодою, повіваючи збоку ставка.

— Треба засвітити ліхтарню, — подумав Осінов і навімацьки почав пробиратися до віддаленого кутка, де складався різний млинарський реманент. Сповнений надхнення, він собі щось веселеньке насвистував із мотиву громадянської війни з красної гвардії, втішений, що нарешті він свого діпняв і оселився у вимріяному краю. Тут таке чудесне підсоння, такі пахучі лани, такі смачні паляниці, що не даром наш Гоголь про цей край так чудесно писав і приваблював сюди наших людей. Гарний край! А які баштани тут, а які пшениці! Багатий край і чорт знає ким заселений. Але, нарешті, він став тут твердою ногою і ніяка сила його звідсіля не зрушить.

Так роздумуючи, Осінов обійшов, намацюючи ногою, вагу, наткнувся на купу мішків, пройшов біля барабана, в якому сіється борошно, і повернув праворуч у напрямі млинка, за яким, як він пригадує, і висить ліхтарня.

Раптом хтось його позаду рішуче шарпнув за кінець фартуха. Осінов з несподіванки здригнувся. Відрухово сягнув рукою до халяви за ножом, але підступний ворог не дав йому часу на оборону. Він уже тягнув його до себе залізними обіймами, що аж кістки тріщали. В спині хруснуло і могутньою рукою почало Осінова підіймати в повітря, одночасно переламуючи спину. Потім метнувши ним, кинуло вниз головою, гримнувши об долівку, що аж кашкет злетів, а в очах потемніло.

— Пусти, гаде! — заверещав Осінов. Але його мовчки крутило, вивертало кістки, потягнуло по долівці і знову почало підіймати в повітря. Він збагнув. Його ухопив вал трансмісії. Ним оволодів смертельний жах. Як кішка, падаючи з дерева, він звинувся, переміг у цілому тілі невимовний біль і, вивернувшись животом, впіймався обома руками за грубий вал трансмісії. Вал спокійно й ритмічно повертався, невимовно тягнучи за собою жертву. Осінов тепер міцно тримався руками, обнявши вал як рідну матір, побоюючись знову гримнутись головою об долівку. І як же це мене занесло сюди? Я ж добре знав, що тут трансмісія, — міркував він і намагався розірвати фартух, яким його замотало навколо трансмісії. Фартух за собою по-

тяг сорочку і піджак і створилися непереможні кайдани, що прикували його ноги, спину і навіть шию нашійником фартуха. Фартух був міцний. Омелько пошив його з суворого полотна власного виробу, і він був такий надійний та добротний, як і кожний селянський виріб.

— От, куркульський гад! — вилаявся злісно Осінов на адресу Омелька і знову пробував дістати з-за халяви свого вірного товариша — довгого ножа. Та вал не зупинявся ні на мить. Він крутився й крутився і в цей мент підняв уже Осінова вгору, затискаючи на шії нашійника з фартуха так тісно, що аж перехопило дух, і він висолопив, задихаючись, язика. Пропав, — майнула думка. Але це була лише одна мить. Вал повернувся, минув критичну позицію і Осінов знову відчув полегшу. Та тут раптом його потягло вниз. Він міцно притиснувся руками до вала. Ним шалено кинуло. Хвилинку спокій, і знову почало підіймати. На цей раз уже петля нашійника його не душила. Щось у фартусі послабилось. Кілька разів ним обкрутило і він спочивав, обмірковуючи скрутне становище.

— Через такий дурний випадок людина може й життя втратити, — подумав він і почав розплутувати нашійник лівою рукою. Та вал знову повернувся, не чекаючи і не зупиняючись ні на мить. Осінова нахилило вниз. Щоб утриматись коло вала і не стукнутись головою об долівку, він знову ухопився руками і прилип до валу як п'явка. Вал повернувся і він незабаром опинився наверху.

— Треба трохи відпочити, а тоді прийнятися до праці, — вголос промовив він і йому від власного голосу зробилось веселіше. Так наче він тут не сам. Обнявши колоду дерев'яної трансмісії, прислухався до гомону млинарського колеса, до плескоту спадаючої води, до повільного рипіння трансмісії.

— Хіба закричати?! Покликати допомогу? — голосно промовив він до себе і зараз же від цього відмовився. Хто його тут на околиці села почує, коли тепер люди так перелякані законами влади, що по заході сонця всі хати на засувах.

Кілька разів обкрутившись разом із трансмісією, Осінов відпочив. Сили покликані інстинктом самозбереження подвоїлись. Він напружився, поширив груди, вдихнув повітря, потягнувся на валі, хоч поламані кістки в ногах не ймовірно боліли, і раптом . . . О! Еврека! Нашійник фартуха тріснув. Звільнились притиснені груди. Він радісно почав вдихати повними грудьми пахуче млинарське повітря.

— Гади! Я вам покажу! — вголос вигукнув він погрозу невідомо кому. Тепер він почав виплутуватись. Але радість його була завчасна. Шию він звільнив, а ноги ще міцніше притиснуло до вала. Вони були наче приковані до трансмісії.

— Ну, добре, ще трохи відпінчу, а тоді прорву поворозки на спині, — подумав він і розкривши рота, почав вдихати повітря. Вал рівномірно крутився, вода за вікном хлопотіла, а йому пекельно хотілося пити. Спрага його остаточно домучувала. Язик у роті зробився як кора і ні капельки слини.

Хто знає скільки разів він обкрутився, але відчув, що замість того, щоб сили прибували, він знесилювався. Руки терпли, і він ледве тримався за вал, переплівши пальці віночком. Ну, ось зараз, зараз прорву, — подумав і напружився. В спині щось так стрикнуло, що він заверещав як навіжений. Тепер він переконався, що поворозок на спині йому не порвати. Треба вжити якихсь інших заходів. Хіба спустити руки вниз і шукати за щось ухопитись, тоді . . . або ноги відірвуться з трансмісією, або він звільниться. І він почав думати й пригадувати, що тут поблизу трансмісії стоїть . . . млинок, великий млинок! Вода за вікном хлопала на колеса, а каміння поскрипували зерном.

Під впливом такої чудесної думки швидкого звільнення, Осінов опустив руку як трансмісія повернулася і він наближався до долівки. Провів рукою в темряві, щоб зорієнтуватися, де він. Та раптом тягар його тіла несамопито

збільшився, друга рука не втрималась, випорснула, і він ковзнув додолу, плавно торкнув спиною і головою долівки. Його потягнуло і за мить він знову накачався на вал трансмісії, як намотується мотузка на барабан.

— Ой! — мимоволі вирвався з його грудей несамовитий біль, і він підсвідомо ухопився руками за вал. Тим часом його вже наблизило додолу і коли б він не ухопився руками, то з розгону гримнув би головою об долівку і хто зна, чи голова цим разом витримала б. Його опанував божевільний страх. Невже кінець? Невже оце і смерть? Ні, не може бути. Він не дасться. Буде боротися до останніх сил. Він стогнав. Всі кістки його ніг були поторощені. Спина несамовито боліла. І він взагалі не знав, чи є ще якась частина тіла не вражена, щоб не боліла.

— Матінко рідна, допоможи мені! — згадав він про свою матір, бо в Бога ніколи не вірив ні він, ні його родина. Дід був старовір, а батько вірив лише в горілку та в силу свого кулака. Так і погиб від кулачної боротьби на малянку. В роті Осінова зробилось солоно. Язик раптом розм'як і легко ворухився. І тут він збагнув, що в роті кров. Повний рот крові. Звідки вона взялася? Так, тече і прибуває кров, з горла, з легенів, десь із середини. Кров сама стікала з уст.

— О! Ні, не піддамся, — подумав він і знову рвучко напружив усі сили, рванув ногою, щоб бодай одну визволити з неволі. Але нога наче приросла в гнізді, тільки страшний біль опалив його тіло. Він пригадав, що коли лис попаде в капкан, то відгризає власну ногу й тікає. І він відгриз би, в нього сили й терпіння вистачить. І зуби гострі. Але як зігнути, як гризти? Коли б це рука, то він легко почав би гризти, але ж нога . . . Ох! Гади! Паразити! Душогуби, — таку твою матір . . .

Осінов лаявся, страшно лаявся, добирав такі паскудні слова, що навіть тяжко було повірити, що людина здібна на таку словесну винахідливість. Він згадував усіх святих, Матір Божу, самого Бога, але такими виразами, що пекло злякалося б.

Та незабаром втих. Сили крапля за краплею його покидали. Неймовірна фізична його сила, якій заздрили всі силачі, танула як сніг весною. Він справді, коли б ухопився за стовп, то скоріш ноги відірвалися б, ніж він пустив би стовпа. Але стовпа поблизу не було. І він скреготав зубами. Раптом він відчув подув свіжого повітря. Наче хтось відчинив двері. Потім блиснуло світло ліхтаря.

— Сюди! Зупиніть млина! Я погибаю! — страшно закричав він до людини.

Світло наближалось і Осінов виразно побачив Омелька, що, посміхаючись, твердим кроком наближався до нього. В Омелька з наскрізь пробитою ножем рани стікала гадючкою кров, а на шиї теліпалась знайома мотузка, з якої висковзнувся камінь.

— Куркуль! Заріжу! — гримнув він по-російському і з подвійною силою рванувся на валі. Поворозка на спині тріснула, і він враз радісно по-демонівськи зареготався.

— Ха-ха-ха! Гади, куркульня, я ось вам покажу! — скрипів зубами і виплюнув згусток крові. Мариво розплилось, Омелько зник і світло погасло.

Впевнившись, що звільнення недалеко, Осінов знову напружив м'язи. Але тепер вони були кволі, в'ялі, непружкі. Спина його тепер звільнилася, але ноги ще пупкіше стиснув фартух, що сповз нижче колін. Небезпека збільшилася, і коли б він пустився руками, то з подвійною силою гримнувся б головою об долівку. Тримався він лише ногами, що наче вросли в погожий ґрунт довгим корінням.

Брешеш, скот, не злякаєш! Не зламаєш мого рішення вирватись із цього капкана, ще не з таких пасток вибирався . . .

В кутку знов блиснув світлячок. Осінов напружив зір. І хоч він крутився на валі, але світлячок не зникав з очей. То він наближався, то віддалявся. Та ось він набрав повні груди повітря, глибоко зітхнув і світлячок зник. Правою рукою він ухопив лівий рукав піджака і потягнув. Шов тріснув і рукав сповз. Потім він обірвав рукав сорочки.

— Ага! Ось де рятунок! — злорадісно промовив він уголос і почав здирати з себе одержу. Ця одержу була тепер для нього ворогом. Що менше одержу, то скоріше звільнення.

Вода за вікном булькотіла, з шумом падала на лопатки колеса і крутила каміння, трансмісію, сита. Повітря в млині було насичене борошном, теплом і якоюсь солонкуватою парою. Осінов знову виплюнув згусток крові. Надія на звільнення скріплювала знову його сили, і він розлючено й несамовито рвав на собі одержу. До пояса він уже голій. Ще штани і чортів фартух. Ах, як добре бути акробатом, — пригадав він циркового актора, що легко згинався удвоє. Тепер би він перегнувся і дістав би ножа в халяві, що нестерпно муляє. В одну мить порізав би фартух. Але біль у ногах такий страшний, що в голові почало паморочитись. Світло знову блиснуло. Осінов побачив із перекривленим болісним обличчям Омелька, що витріщив страшні очі і твердим кроком ішов до нього, витягнувши руки й розчепірюючи пальці.

— Не підходь! Уб'ю! — заверещав несамовито Осінов до Омелька і хватнувся до халяви за ножем. Трансмісія тим часом повернулася, крутнула і він завис. Ним мотнуло в повітрі й хльоснуло, як козацьким нагаєм . . .

*

Мотря зажурена сиділа на призьбі цілими ночами і все виглядала батька. Вона ловила кожний випадковий звук, намагаючись впізнати батькові старечі кроки. Раптом вона почула дивне скрипіння з боку урухомленого млина. Вона настільки привикла до робочих звуків млина, що безпомилково відгадувала, яке зерно і на який сорт борошна зараз насипано на кіш. А тепер щось інше. Тепер вона виразно чула, що каміння крутяться голі, без зерна. Псується батькова праця, яку може ще повернуть. Батько напевно поїхав із скаргою в столицю, нікому про це не сказавши. А той тульський чи тверський підлюк, напився і заснув, прогавивши насипати на кіш зерна.

І Мотря якстій зірвалася з призьби й побігла в млин. Каміння болісно скреготали, всередині було темно. Мотря хутко повернулася додому, взяла ліхтарню і побігла знову в млин. Ясно підкрутивши гнота, вступила через поріг до середини.

— Не підходь! Уб'ю! — почула вона грізне застереження і побачила як Осінова мотає вал трансмісії. Його очі були наповнені божевільним жахом, із рота текла кров. Усі стіни, стеля, долівка, мішки і реманент забризкані кров'ю.

— Ах, Боже мій! Рятуйте! — скрикнула вона і побігла на опуст заставити воду і зупинити млина.

Надворі вже світало і на сході з-за хмар пробивалося ранкове світло. Нахилившись над заставкою Мотря раптом побачила спливший на поверхню чоловічий труп. Нахилившись нижче, вона впізнала сорочку, яку пошила батькові.

— Батеньку рідненький, як же ти сюди упав? — залилась вона сльозами і почала витягати батька, забувшись зупинити воду. На греблі, повернувши батька обличчям, вона побачила скривавлену сорочку й рану проти серця. Рана була зроблена ножем у спину і пробита сильною рукою через усе немічне тіло. На шії в батька теліпалась мотузка, з якої висковзнувся камінь. Батько вишкірив до дочки свої мертві, жовтаві зуби і наче намагався щось сказати. Але Мотря вже сама здогадалась. Вона скинула хустку й затулила

рану, хоч це вже батькові було непотрібне. Потім гірко втершись, рішуче підійшла до опуста і підняла всі заставки.

Вода скажено ринула по кориті і дико впала на лопатки колеса. Млин затарахкотів ще сильніше.

— Будь він проклятий, цей млин! — промовила Мотря і понесла батька на плечах додому.

Федір Дудко / **Рихли і Батурин**

(Фрагменти з автобіографії)

Перебуваючи, як звичайно, на літніх вакаціях у свого діда Прокопенка в Карильському, я, мій брат Віктор і дядько Ваня, що закінчив був уже тоді гімназію і став студентом київського університету, час від часу відбували паломництва до недалекого чоловічого монастиря в Рихлах.

Був це старовинний, можливо, ще з княжих часів, монастир-фортеця, оточений з усіх боків, як і інші монастирі на Чернігівщині (Новгород-Сіверський, Крупецький коло Батурина), високими кам'яними мурами. Їздили ми туди, звичайно, кіньми, переночували в монастирській „гостинниці“, а над вечір другого дня повертались додому. Цікавило нас у тому монастирі чимало речей, а саме, чудової будови церква з чудернацьки вигнутими в старокозацькому стилі банями, відмінний від звичайного, світського, монастирський ригор життя, маси паломників у всіх порах року, старі ченці-схимники, що самотньо жили в скитах на дні глибокого, зарослого віковим лісом яру коло монастиря, величезна пасіка, в якій було коло трьох тисяч пнів бджіл і т. д. Але найцікавішою річчю в рихловському монастирі був величезний, по обидва боки глибокої монастирської брами-склепіння розмальований образ пекла і раю давнього козацького письма, який монастир беріг, як дорогу святиню. Кожен, хто переступав поріг брами, мимоволі зупинявся і довго простоював перед цим образом.

Подаю опис його із свого оповідання „Отаман Крук“, написаного на еміграції під впливом спогадів про свої дитячі роки.

Усю праву сторону брами займав образ пекла. На величезному просторі посеред диких скель і урвищ горіла чадним полум'ям смола і в ній пеклися грішники. Високими кривавими язиками здіймався вгору вогонь і лизав з усіх боків загнану туди отару засуджених на вічні муки людей із повними розпуки, страждання і каяття обличчями.

Кого-кого тільки не було там: архиереї, ченці, князі й царі в золотих коронах, блудниці з голими тілами, лихварі, ненажери, зрадники, ошуканці і багато, багато іншого грішного люду. Посеред них на найвиднішому місці стояв апостол Юда, а коло нього якийсь грішний митрополит із схрещеними на грудях руками. Чорні постаті рогатих володарів пекла з блискучими, налитими злорадством очима, в яких відсвічувалися відблиски пекельного вогню, з закрученими хвостами, цапиними борідками й ратищами на ногах — господарі коло грішників. Вони кололи їх залізними вилами, били дротяними канчуками, пекли в гарячій смолі, виривали кліщами язики зрадникам, примушували брехунів лизати розпечені сковороди й чинили інші, не знати ще які страшні речі. Чадний дим густими багряними стовпами здіймався вгору і ніс до неба даремні благання та зойки із страшного місця плачу й скреготу зубовного. В густих хмарах, що висіли над пеклом, палахкотіла кривава заграва величезної пожежі, і було моторошно очам дивитись на неї.

За червоними хмарами кривава барва бліднішала й поволі переходила на середину склепіння в блідорожевий тон, на якому вирисовувалися чотири постаті ангелів із розпростертими крилами. Довгими сурмами, зверненими на всі чотири сторони світу, сповіщали вони про настання страшного суду.

З вершини склепіння блідорожева барва починала голубіти і переходила на ліву сторону брами в чисту небесну блакить. Легкі білі хмарки, як човники в чистому морі, плили у високості над великим райським садом. Розлогі дерева кидали тінь на ніжно-зелену траву й красувалися своїми золотими й червонобокими овочами. Чепуристі пави, мов гарні молодичі, порозпускавши хвости, гордо походжали по саду, пишаючись своєю вродою. Повні соняшники світилися золотом на сонці. У затінку дерев лежали на траві тигри й леви і спокійно поглядали на зелену галяву посеред саду, на якій безжурно веселилися праведники.

На цій галяві стояв довжелезний стіл, накритий білою скатертиною із стародавнім українським вишиттям здовж по краях. На столі було наставлено багато всякого печива й питва, як на великодніх розговинах, і круг нього засідали праведники. Передній, найближчий до глядача, край столу по театральному був незайнятий. Зате здовж інших трьох сторін густо засідав чесний народ і живився, чим Бог послав. Полумиски з овочами, кавуни, дині, полив'яні миски з ковбасами, різним печивом і варивом від краю до краю заповнювали стіл. Тут і там стояли жбани з варенухою, а кілька боклаг струмили оковиту в підставлювані чарки, підгріваючи радість у серцях праведників.

По середині за столом сидів Христос. Перед ним стояла на столі паска. З одного боку Христа — ученики Його та інші праведники, з другого — сивоусе козацтво. Кілька кобзарів і лірників примостилося по боках столів та траві й грали на лірах і бандурах.

Дуже старий був цей образ. Від часу в багатьох місцях на ньому пови-лушувалася вже фарба, а на лівій стороні, там, де був рай, уздовж усього образу заціловано було широку смугу на висоті, до якої сягали людські уста. Проте навіть на думку нікому не приходило його відновлювати. Цінуючи всяку пам'ятку минувшини, монастир з особливою побожністю беріг цей старовинний, дуже шанований народом образ, що дійшов до наших днів у своїй наївно-простодушній первісній красі.

Багато разів я з Ванею і Віктором, буваючи в монастирі, пильно вдивлялися в цей образ. Але одного разу якось, приїхавши до Рихлів, із занепокоєнням побачили ми, як на драбинках перед образом пекла і раю сиділи монастирські послушники й без милосердя замазували їх білою фарбою. Як це? Чекайте-но! Що сталося?

Виявилось, що в тому саме часі приїхав був до монастиря, об'їжджаючи своє епархію, новопризначений чернігівський єпископ-москаль, глянув на мальовила в брамі, жажнувся і наказав негайно їх замазати. Так ото вони безслідно зникли тоді із стін монастирської брами, як зникали, та й далі зникають із лиця нашої землі, на наказ „старшого брата“, інші численні пам'ятки нашої старовини й нашої культури.

Їздили ми у вакаційній порі також у гості або з якимись дідовими дорученнями до знайомих людей у довколишніх селах. А одного якогось разу вибралися у відвідини до дядька Василя в Борзну.

На півдорозі до Борзни лежав славний Батурин. Із завмиранням сердець і хвилюванням ми під'їздили до нього. А було чого хвилюватись. Адже ж Батурин був столицею колишньої козацької України! Адже ж там був колись Мазепин гетьманський замок, була фортеця, яку так завзято боронив перед наступом Меншикових орд німець на гетьманській службі — сотник Кенігсек, а до якої таємним підземним ходом так ганебно запровадив во-

рогів свій чоловік, сотник Ніс. Там були гетьманські сади, Кочубеїв сад, садиби інших достойників із генеральної старшини. Нарешті Батурин був пізнішою резиденцією останнього українського гетьмана Кирила Розумовського, який ще так недавно, всього 150 років тому, побудував тут величаву гетьманську палату над рікою Сеймом за проектом славного італійського архітекта Гваренгі.

Але яким же гірким було наше розчарування, коли, перепливши поромом ріку й виїхавши крутою дорогою нагору, де були, треба думати, колись оборонні вали, ми опинилися в занедбаному, Богом і людьми забутому, глухому містечку. Примістивши в тіні під деревами „на попас“ коней із візником, ми пішли оглядати залишки батуринської давнини. Але як не намагалися відгадати, де саме був Мазепин замок, як не розпитували про це людей, нічого певного ствердити не могли. Північні варвари, на наказ Петра, знесли все в Батурині з лиця землі, при чому зруйнували все так безбожно, що не залишили найменшого сліду по тому, що там було. Не дурно гетьман Мазепа, як оповідає історія, повернувшись туди по 8 днях із шведським військом і не побачивши там каменя на камені по московській руйнації, гірко заплакав. Лише в одному місці ми знайшли купу румовищ, де стояв, треба думати, бастион колишньої фортеці, але й ті залишки докінчувало місцеве населення, розтягаючи каміння для своїх господарських потреб.

Єдине, що залишилося в Батурині з давніх часів, була Кочубеєва садиба і гарна, побудована Розумовським за проектом архітекта Гваренгі містечкова церква.

Заходимо до цієї церкви. Бачимо гарну надгробну мармурову плиту на місці поховання останнього нашого гетьмана з вичисленням на ній усіх почесних титулів Розумовського, крім одного: що він був гетьманом України. Пригадую собі тепер, як я пізніше стояв над нагробною плитою сина гетьмана Розумовського, похованого в головній церкві старовинного Спасо-преображенського новгородсіверського монастиря. На ній були вирізьблені також усі титули покійного, із зазначенням того, що він був міністром народної освіти московської імперії, лише ні словом не було згадано про те, що він був сином українського гетьмана.

Сумно стояли ми над мовчазною плитою і з гірким осадом на душі вийшли з церкви. Направляємось до Кочубеєвої садиби й заходимо до великого, страшенно занедбаного саду, в якому нам показали старий дуб, під яким ніби пересиджував колись із Мотрею гетьман Мазепа, та довгий порожній партеровий Кочубеїв дім, уже, видно, не один раз перероблюваний на взір сьгоднішніх непоказних містечкових будинків. Це все.

Осторонь від містечка на горбку в стороні від ріки, на тлі величезного парку виднілися грандіозні руїни палати гетьмана Кирила Розумовського. Ми вийшли з містечка й попростували до тих руїн. Здалека виднівся маєстатичний портик палати з високою довгою коломнадою, яка, не маючи вже даху над собою, виглядала, як низка високих грубих свічадел.

Я підходив до руїн і, вдвляючися в них, думав:

— Ну, добре. Мазепину палату зруйнували з пімсти за його замір відірватись від Москви. А чому ж у такому стані стоїть палата Розумовського? Адже ж він був братом законного, вінчаного в церкві в Шептаках чоловіка цариці Лизавети?

А стан цієї палати, коли ми підійшли ближче до неї й роздивилися, був більш, як жалюгідний. Дуже міцна, зовсім іще недавня будова палати виглядала, як тисячолітні руїни старогрецьких святинь. Цю руйнацію спричинив не давній час чи несподіваний землетрус. Її спричинила зла людська воля. Як пізніше довідався я, палата Кирила Розумовського з величезним, розкішним колись парком при ній та іншими прибічними будовами перейшла, по виселенні роду Розумовських до Австрії, у володіння московського уряду.

Цей уряд приставив був для нагляду за гетьманською садибою старенького доглядача, а по смерті його вмисне залишив палату і все при ній на ласку долі.

Спочатку палата стояла замкнена. Але згодом знайшлися ніби вломники, які, діставшись до середини палати, почали розкратати звідти меблі та іншу дорожочинну обстановку. Місцева влада цього ніби не помічала, знажмуривши очі в бік цінної історичної української пам'ятки, і підіслані люди, а за ними й підштовхуване місцеве населення, в короткому часі розграбували все, що було в палаті. В одній батуринській хаті, до якої ми тоді зайшли, щоб напиться води, я побачив на стіні два образи олійного письма у пишних золочених рамах. Не могло бути найменшого сумніву, що ті образи були із звірськи розграбованої гетьманської палати. Влада далі вдала, ніби нічого не бачить, і потайки заохочуване до грабунку населення почало вже руйнувати саму будову палати, витягаючи з неї все, що могло колись придатись у господарці: паркети, дошки й бальки з підлог та стель, вікна, віконні й дверні лутки, залізні оправи, дах, навіть цеглу з розшарпаних мурів. Це була ганебна руйнація, якої міг допуститися лише найдикіший варвар. А до того всього, руйнація перфідна, бо московська влада, по-пилатськи обмиваючи свої руки, кидала обвинувачення в бік місцевого, українського населення.

Порпаючись тоді в грузах посеред мурів гетьманської палати, я знайшов закорковане рильце розбитої пляшки від якогось, очевидно, вина, залите чорною смолою, на якій була виразно витиснена печатка з буквою „Є“ (Єлисавета). Цю знахідку я сховав і довго потім зберігав, як пам'ятку по Батурині.

Не знати, що сталося б із костуром тієї напівзруйнованої будови, якщо б московський уряд, під впливом пресових публікацій відомих, світової слави істориків мистецтва Лукомського та Грабаря про батуринську палату, боячись голосного скандалу закордоном, не видав наказу сяк-так реперувати будову та віддати її для вжитку якійсь школі.

Як стоїть справа з тою історичною будовою сьогодні, не знаємо. Але на підставі точних відомостей про переведену руйнацію десятків тисяч церков українського барокового стилю на українських землях, знищення майже всіх найцінніших з історичного боку церков і монастирів у Києві, збурення старих оборонних мурів майже в усіх українських монастирях (хоч би у згадуваних вже тут новгород-сіверському, крупецькому та інших) — все це свідчить про те, що повна загибля описуваних архітектурних та інших наших пам'яток якщо не сталася ще, то може статися в кожній найближчій хвилині. Це тим дивніше, коли пригадаємо собі, що всі церкви на Московщині (хоч би, скажемо, церква Василя Блаженного з цибулястими банями на Красній площі в Москві, де відбуваються усі паради московського комуністичного уряду“ і всі монументи московським царям у Петербурзі, від Петра й Катерини починаючи, а на Олександрах і Миколаях кінчаючи, стоять на місці, не роздражняючи очей московським провідникам московського комунізму. Нас дивує тільки, як ті руїники минулого не здавали ніколи й далі не здають собі справи з того, що може знайтися колись месник за всі заподіяні людям кривди, який з усіма пам'ятками на їхній прадідній землі може зробити те саме, що ці руїники зробили з чужими пам'ятками на чужих землях?

Одну і ту саму річ можна в стільки різnorodних формах правильно зобразити, що аж прикро стає, коли доводиться вибирати тільки одну.

Г. Гавтман

З ПОЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Друга частина: „**Чистилище України**“
Сьома пісня: **Сторожа Граля України**

Сівав паладій слави України,
Храм злотоверхий в небі всіх стремлінь;
Заблиснув Гралем у кришталні стіни —

Знялись всі душі давніх поколінь,
Що йшли втілятись між дітей руїни,
І всі вп'ялили зір у сяйво й тінь.

Ворота Золоті столиці сходу
Розкрили храм і затрубив привіт
Михайлик, невмірущий дух народу:

„Містичний Граль, що сяє на весь світ,
Покинув хлань безвірного заходу —
Засяє з наших Золотих Воріт . . .“

Перед Борковським Золоті Ворота
Розкрилися, і блиск їх заяснів,
І сяєвом заграла позолота —

Марко Проклятий з дива онімів;
З його очей зісунулась сліпота . . .
Побачив в храмі постаті князів!

Князь Володимир, сонце у пурпурі,
За ним Роман, Данило, Мономах,
Василько, Ярослав, Боян і Юрій . . .

Сидять усі у срібних панцерах;
І персти склав на струни на бандурі
Боян-співець, що задзвенів як птах:

„Гореславич князь Олег тее затівав,
Як націю закляв в руїнний круг;
Мечем кував крамоли, стріли сівав,

Бив брат на брата, з ворогами друг;
І по малім великий гріх злелівав —
В татарських людях втіливсь його дух.

Той дух Марко Проклятий споконвіку,
Що Матір вбив кинджалом Батія —
Не має сну, спочинку, ані ліку . . .

І споконвіку гріх свій одкупля,
Що вмере — воскресне, а його довіку
е прийме рай, ні пекло, ні земля!“

* * *

„А другий дух, що їздить четвернею,
Василь Дунін Борковський як гетьман,
Він записавсь Люциперу душею . . .

І замість націю вести як пан,
Де споконвіку зв'язаний землею —
Він темній силі служить за аркан . . .“

Безсмертні три винувники зневільля:
Михайлик князь, Марко і пан Дунін
Схиляють чола, мов до богомілья.

Князі їх сповідають навперемін;
Король Данило взнав татарське зілля,
Та й обізветься між князями він:

— Той князь Михайлик бив з Воріт татарів;
Марко до зради наустив киян —
Князь зняв Ворота Золоті з пожарів —

Держава наша полягла від ран,
А нація скарліла від ударів,
В заклитім колі крутиться в дурман!

Тоді Михайлик відповість їм сіло:
— Великоможні Граля сторожі,
Благословіть нас на велике діло!

Зійти нам в преісподню до дна лжі
І нації вітхнути душу в тіло,
Очистивши з руїнної іржі! . .

— Де брат на брата в серці носить зависть, —
Василько каже з ранами в очах, —
Любов там, Марку, спалахне в ненависть;

Руїна гряде в спалених полях,
А націю розкрушить бездержавість
На гній сусідам на чужих мечях.

— Де всі верхи сусідам зрадять стяги, —
Дуніну каже отруений князь Юрій, —
Там замість слави діждешся зневаги! . .

Як ржа залізо стлінять їх на мазь,
А в ріднім краю счахнуть від заглади,
Аж рідна кров затопче їх у грязь!

— Візантія нас відучила жити! —
Роман Михайликові кинув грім, —
Терпіти кривду краще, як чинити! . .

Ніколи ж ні на кого не числіть ущерть,
Не вбивши трутнів, меду не зажити,
Без милосердя колотникам всім смерть!

— Як хрест присягою вам рук не зв'яже,
Учить поборник степу Мономах,
То обов'язок, честь і труд поляже . . .

Гніздо твоє зруйнує хижий птах,
А шапку Мономаха плем'я враже
Скалає на монгольських головах! . .

— Не той устоїть, хто державу скоїть, —
Князь Ярослав на біль кладе бальзам, —
А хто її удержить і потроїть . . .

І чотиробік у бойовий веде напрям,
Як верстви всі в одну фалангу споїть,
Де свою ціль з нас кожний знайде сам! . . .

— Воскресне в нас держава з жертви крові, —
Володимир Святий чита скрижаль, —
Принести світові завіт обнови —

Заблисне з Києва містичний Граль
У церкві Бога правди і любови,
Де схід і захід спілється в кришталі . . .

Навколішках в них брали опрошення
Безсмертні три страдальці лихоліть —
І всіх з'єднало гасло воскресення:

Сповнити ціль життя тисячоліть.

Нобелівські премії

Б. Р. / ГЕРГАРТ ГАВПТМАН (Закінчення з 4. числа)

На прикладі Гавптмана можна переконатися, що натуралізм не був літературним напрямом на довшу мету — оскільки взагалі якийсь напрям чи стиль може жити на довшу мету — він скоро ставав скучним і нудним, бо цілковито не задовільняв прагнень людської душі. Не диво, що й такий природний натураліст як Гавптман, досить скоро знудився копіюванням негативних проявів людського життя і зажагнув повної свободи творчости, того, що літературі найвластивіше — вияву творчої уязи. А надто, що тут і там почали вже появлятися твори дуже далекі від натуралізму. І йдучи з духом часу, Гавптман написав драму-мрію п. з. „Мандрівка Ганеле до неба“ („Ганнелес Гіммельфарт“, виставлена 1894). Для Гавптманових сучасників це була велика несподіванка, бо ото ас німецького натуралізму перекинувся нагло в зовсім протилежний світ — наднатуралістичний чи надприродний. Насправді дивуватись може не було так дуже й чого, бо натуралістична манера була справді томлива й безнадійна, особливо для людини такої поетичної вдачі як Гавптман, для кого новий напрям творчости був хіба лише відвортною сторінкою його таланту, дотепер мало ще виявленого, хоч уже подекуди відомого з деяких початківських творів, як поема „Прометіденльос“, написана в дусі байронівського романтизму, та перша збірка лірики „Пестра книжка“ (Дас бунте Бух), в якій автор виявив свої романтичні нахили. Тепер же він ті нахили розвинув виразніше й багатіше в поетичній драмі-мрії, яка започаткувала власне інший напрям його творчости — романтично-містичний, дарма, що письменник ще далеко не звільнився від натуралізму, чого доказом не лише пізніші натуралістичні драми, як „Міхаель Крамер“, 1900, „Утеча Габрієля Шіллінга“, 1906, „Шури“, 1911, та інші, але й багато натуралістичних елементів у романтичних творах. І власне, в цій романтично-символічній драмі — „Подорож Ганеле до неба“ — ще справді багато натуралізму, проте драма показує безсумнівний відворот письменника від нього. Та все таки вона є наче переходовим моментом від натуралізму до романтизму і є дивним але правдивим поєднанням обидвох цих напрямків. Справа зводиться до певних натуралі-

стичних сцен, на тлі яких автор зручно й природно переходить у містику. Бідна сільська дівчина, сирота Ганеле, якою опікується жорстокий вітчим, не витримує важкого життя і топиться в сільському ставку. Місцевий учитель витягає її ледве живу з води і приносить до сирітського дому, де вона в півпритомному стані, в гарячому маячніні переживає ідеали своєї дитячої душі — небесне щастя, якого вона так прагнула в своєму бідному й нещасному сирітському житті. Йй здається, що всі люди, що коло неї, це небесні постаті. Учитель, який урятував її і був завжди найприхильніший до неї, коли всі її кривдили й ранили, здається їй Христом, що прийшов до неї і хоче її взяти до неба. Вона одержує від нього ключі до неба й бачить довкола себе багато янголів і мільйони зірок, що ясніють на небі, куди її веде Христос. Візія дівчини сягає вершка, коли автор повертає нас знову в реальний світ і лікар стверджує, що дівчина померла. Але перед самою смертю їй здається, що вона вже мандрує з Христом і святами до неба.

Критика робила авторові закиди, що він не використав можливостей розвинути образ потойбічного світу і не дав справжньої поетичної візії небесного царства, але чи цей закид оправданий, це інша справа, залежить, чи письменник натураліст був спроможний у тому часі на такі візії.

Інша драма-мрія, яку написав Гавптман ще 1896 року, але видав аж у 1905, має заголовок „Ельга“, написана під впливом новелі Ф. Грільпарцера „Манастир у Сандомірі“ (Дас Кльостер бай Сандомір). Автор оповідає про одного німецького „ріттера“, який довідується від монаха про таємничу історію монастиря і вночі після того переживає в сні всі ті пригоди, про які розказував йому монах.

До цієї групи драм належить і комедія „Шлюк і Яв“ (1900), в якій автор опрацьовує комічну мандрівну тему про бідного чоловіка, що в сні переживає мрію ніби він великий пан. Із цього переживання виходять різні комічні сцени, але автор звертає головну увагу радше на душевний переживання, аніж на самі комічні ситуації.

Та головним твором романтичного напрямку, в якому виявилися повністю Гавптманові романтично-символічні нахили, це поетична драма-казка „Затоплений дзвін“ (Ферзункене Гльоке, 1896), в якій казково фантастичний світ знайшов свій найкращий вислів. Під впливом цієї драми-казки написала, як кажуть наші дослідники, Леся Українка свою драму феєрії „Лісова пісня“. На цю тему написано чимало статей, в яких різні автори підкреслюють більшу або меншу залежність Лесиної драми від Гавптманової. Немає сумніву, що певні аналогії й подібності між цими двома творами є, вони і дали підставу Вікторіві Петрову та іншим дослідникам твердити про залежність „Лісової пісні“ від „Затопленого дзвону“, але така залежність, як показана Петровом, видається сильним перебільшенням, а надто, що мистецька концепція Лесі інша від Гавптманової. Обидвоє ставлять в своїх творах спільну проблему — **мистецтво і життя**, яку Гавптман ставив собі уже нераз, зокрема, в т. зв. „артистських драмах“ (Кюнстлердрамас), як нпр. „Самотні люди“, „Втеча Г. Шіллінга“, де йшло йому не так про матеріальний бік артистського життя, як радше про духовий. Правда, там у Гавптмана інший підхід та інше трактування проблеми натуралістичне, а тут чисто символічне, проте наголос тут і там паде на певні риси артистів, як кваліть, безвольність, безпомічність, незарадність і фаталізм. Герої звичайно кінчають смертю — там самогубством, тут із волі вищої сили, але тут і там герой потрапляє в ситуацію між двох жінок, з яких друга ближча його духовості і сприяє його творчості, а перша, тобто легальна, зв'язана більше з матеріальними справами мистця, з реальним життям.

Темою цієї драми є конфлікт між вимогами мистецтва і реального життя. Героєм драми є артист ливарник дзвонів Гайнріх, одержимий ідеєю створити мистецьки безсмертний твір. Він трудився над тим і завжди не-

вдоволений, відчуваючи, що це все ще не те, чого прагне його душа. Але викувавши найкращий дотепер дзвін, він відвозить його на місце призначення, до новозбудованої каплиці високо в горах. В лісі одначе лісові духи, що ненавидять його, скидають його разом із дзвоном у пропасть. Дзвін паде в гірське озеро, а Гайнріха потовченого й покаліченого знаходить мавка Равтенделаян. Під її опікою він приходиться до здоров'я і залюбується в ній, що й спричинює певне його переродження. Але його знаходить тут священик, для якого він готував дзвін, і відводить його додому. Гайнріх почуватися дома погано і збирається вмирати, бо почуватися старий і дряхлий, відколи покинув гори. Бог, каже він, не прийняв його твору і скинув його у пропасть, бо то був дзвін не для височин, а для низин, тому й не здатний був викликати відгомін у гірських верхів'ях. І він сам не цікавиться більше служити низам, коли його душа тягнеться в гори, ближче до сонця, мандрувати понад хмари і творити силами, які дають височини. Але що він там не може бути, то воліє вмерти. Несподівано з'являється Равтенделаян, зачаровує його чарівним напоєм і бере з собою в гори. Гайнріх почуватися знову здоровий, повний творчої наснаги, радісний і надхнений. Він хоче тут створити той чудовий твір, який відчуває його душа, і який давав би людям радість життя. Одначе дзвін не дзвонить ззагалі. Натомість з озера доходить до нього звуки затопленого дзвону, порушеного рукою його дружини, що з гора й туги за ним втопилася в тому ж озері. Він бачить своїх голодних дітей, які несуть йому дзбан, повен сліз їх матері. Гайнріх впадає в нервові розп'ячення, проклинає мавку й проганяє її. Вона відходить і лучиться з духом криниці Нікельманом. Гайнріх одначе шукає її знову, але за останнє побачення мусить заплатити власним життям. Він і вмирає з незаспокоєною в серці тугою до сонця. В годині смерті він чує звуки соняшних дзвонів.

Отак розв'язує Гавптман конфлікт між мистецтвом і реальним життям, між мистецькими поривами і життєвими вимогами.

А Леся Українка? Леся розв'язує проблему зовсім інакше, в іншому пляні, в ідеалістичному, не в матеріалістичному. Перш усього нам думається, що „Лісова пісня“ своєю красою перевищає „Затоплений дзвін“ у багатьох випадках, а зокрема, в змалюванні казкового світу та в незвичайно легкому й природному поєднанні його з реальним світом. У „Лісовій пісні“ це поєднання і природніше, і переконливіше, і сам казковий світ без порівняння багатший, різноманітніший і поетичніший, тому й Лесина драма-феєрія глибше вражається в душу та виразніше й багатше вирисовується в уяві. Леся дуже зручно виминула всякі складні ситуації „Затопленого дзвону“, де й атмосфера така важка-гнітюча, ворогування й ненависть лісових духів до Гайнріха та багато ще залишків Гавптманового натуралізму. Всього цього в Лесиній драмі немає, бо Леся підходить до теми безпосередніше, інтимніше, з багатшим знанням українського фолкльору, незмірно багатшого й поетичнішого від німецького. Навіть там, де вона показує реальний світ, вона не така натуралістична як Гавптман, та й нема в неї такого ворогування між реальним світом і таємничим світом природи, нема тієї ненависти, якою тише природа до людини, навпаки, в Лесі повна гармонія.

Щож до розв'язки самої проблеми, то Леся, як уже згадано, розв'язує її не по лінії натуралізму, але по лінії романтизму. Гайнріх відійшов від реального життя, покинув родину й родинні обов'язки та й пішов за вимогами мистецької душі, але за те мусів умерти. Його мрії створити геніальний твір не здійснилися, за кару, що він зрадив реальне життя, яке для Гавптмана міцніше за мрії і мистецькі прагнення. Натомість Лукаш, що є відповідником Гайнріха, надиво легко вмів поєднати поезію з реальним життям, його вимоги з вищими душевними прагненнями. Фізично він виконує свої обов'язки, які на нього накладає реальне життя, але душа його живе в ін-

шому світі, в світі казки, в світі поезії. Своїми піснями на сопілці він очаровує Мавку, яка йде за ним в реальне життя, щоб тільки бути близько нього. Для цього вона зносить і неприхильність до неї Лукашевої матері й Килини. Але коли Гайнріх гине за те, що знехтував вимоги реального життя, то Лукаш переживає знищення господарства і втечу матері й дружини. Равтенделайн поєднується з Нікельманом, а Мавка втрачає матеріальне існування, яке перед тим мала, а зберігає лише душу, яку дав їй Лукаш своїми піснями. Гайнріх гине фізично й духово, а Мавка гине за те, що зрадила свій світ природи, лише фізично. Разом із тим гине і реальний, матеріальний світ — вогонь спалює Лукашеве господарство, а мати з Килиною, які ненавидять Мавку, втікають. Лукаш остається із своєю поезією (сопілкою), яка дала була Мавці душу. Він жалує, що він дав їй душу і позбавив тіла, але вона каже: „О, не журись за тіло!.. Грай же, коханий, благаю!“ — і поезія тріумфує. Лукаш починає грати, зразу сумно, потім веселіше, і від того оживає природа, а Мавка спалахує давньою красою у зорянім вінку. Вітер збиває білий цвіт з дерев, який лине-лине і закриває закохану пару, а далі переходить у густу сніговицю. Коли буря вшухла, Лукаш сидить під деревом із сопілкою в руках та щасливим усміхом на устах. На тому й кінчається драма.

Отака розв'язка в Лесі Українки проблеми мистецтва і реального життя — повна перевага ідеалізму над матеріалізмом, зовсім протилежно як у Гавптмана, де перемагає матеріалізм.

Вершком романтизму в Гавптмановій творчості є драма-казка з життя склярів (склодувів) у шлезьких горах п. з. „І Піпа танцює“ (Унд Піпта ганцт“, 1906), яка відбиває різні аспекти Гавптманового таланту — натуралізм-романтизм-символізм згл. містицизм, повна інтеграція натуралізму й символізму. Драма основана на народній легенді з життя шлезьких склодувів. Героїня драми — венецька танцівниця Піпа, що замандрувала в шлезькі гори з своїм батьком склярським робітником. Своєю небуденною красою вона зачаровує всіх мужчин, але серце її здобуває молодий склярський робітник — Гельрїгель, мрійник і поет. Коли Піпиного батька вбили в якійсь жорчемній сутичці, Піпу схопив дикий великан Гун, один із робітників. Гельрїгель одначе визволяє її і втікає в гори, але Гун здоганяє їх і вбиває Піпу, а Гельрїгель сліпне з болю і туги. Він бачить в уяві Піпу і золоті палати Венеції, до яких він підсвідомо прагнув.

Не згадуючи інші драми, основані на легендах і переказах, як „Бідний Гайнріх“, „Заложник короля Карла“, „Гризельда“, комедію „Ульрих фон Ліхтенштайн“ та інші, спинимось ще коротенько на Гавптмановому класицизмі або геленізмі, що творить окрему групу творів у його літературному доробку на теми з античного грецького світу. Ці твори були вислідом його подорожі до Греції в 1907 році. По повероті Гавптман списав свої враження й переживання в книжці „Грецька весна“ (1908), яка виявляє його власну особовість у тому часі, так і його індивідуальний підхід до античної Греції — високо чуттєвий і містичний. Посереднім вислідом цієї подорожі до Греції була т. зв. „Телемахова драма“ „Лук Одисея“, яка, як каже один із дослідників, Г. Ф. Гартен, відкриває другу фазу творчого життя Гавптмана, в якій Гавптман написав цикл драм із виразною драматичною акцією, чого в нього давніше не було. „Лук Одисея“, це драма про поворот додому Одисея, відомого античного мандрівника і пригодника, та помста на залипальниках до його дружини Пенельопи. Це драма прославлення містичної сили рідної землі, в яку автор глибоко вірив. На критику цієї драми він відповів, що хто не знає індивідуального зв'язку з природою, хто не відчуває таємного контакту з землею чи з водою (морем), хто не знає великого фізичного й символічного переживання наших земських пригод, . . . той не розуміє цього твору.

Захоплення Гавптмана Грецією і грецьким античним світом відбилося ще в інших його творах, зокрема прозових, як напр. повість „Еретик із Соани“ (Дер Кецер фон Соана, 1918), що є найкращим прозовим твором Гавптмана, але в той же час і виявом його поганізму — захоплення Еросом і силами Природи та взагалі передклясичною, т. зв. діонізійською Грецією. Так само „**Острів великої Матері**“, утопійний роман, переповнений античними грецькими ремінісценціями та алюзіями з багатьма символами з грецької мітології й індуської та буддійської релігій.

Під кінець свого життя Гавптман написав ще велику епічну поему „**Тіль Ойленшпігель**“, інспіровану, як кажуть дослідники, „Фавстом“ Гете, та „Тетралогію Атридів“, що складається з чотирьох трагедій, написаних на античні теми й античний трагедійний зразок. Це такі трагедії: „Іфігенія в Дельфах“ (1941), „Іфігенія в Авліді“ (1942), „Смерть Агамемнона“ та „Електра“ (1947).

„Тіль Ойленшпігель“ займає в Гавптмановій творчості подібне місце, як „Фавст“ у творчості Гете, і, на думку критики, фактично пов'язується з „Фавстом“ багатьма нитками. Це поема про бувшого німецького героя-лігуна з першої світової війни, який по перемир'ї, опинившись на вулиці, пустився в безцільну мандрівку по зруйнованій Німеччині під прізвищем легендарного пройдисвіта Тіля Ойленшпігеля. Він переживає різні пригоди під час своєї мандрівки, зразу в цілком реалістичному пляні, а потім у казково-фантастичному, шукаючи по грецькій землі троянської Олени.

„Тетралогія Атридів“ написана під час другої світової війни. Головною ідеєю цього циклу трагедій є боротьба між двома силами світу — Світлом і Тьмою, що втілені в постаті Аполона і Гекати. Геката опановує світ і нищить його вбивствами, аж поки Іфігенія, донька Агамемнона, не перериває самопожертвою ланцюг убивств. Щопиш тоді людина звільняється від прокляття, яке нависло над нею. Ця тетралогія була останім визначнішим твором Гавптмана, написаним на вісімдесят другому році життя.

Ми не згадали багато ще Гавптманових драматичних творів раннього і пізнішого періодів, ані навіть не обговорили як слід ті твори, які згадували, але це такий багатий письменник, що в журнальній статті можна лише дуже побіжно й поверховно обговорити важніші твори його багатой творчості.

На кінець згадаємо ще, що з Гавптманових творів на українську мову перекладено три драми: „Візник Геншель“ — переклав Антін Крушельницький, „Затоплений дзвін“ — переклав Микола Голубець, та „Ткачі“ — переклав Михайло Павлик.

Бібліографія:

Hugh F. Garten. Gerhart Hauptmann. Cambridge, 1954. **Alfred Stoekius.** Naturalism in the recent German Drama. New York, 1903. **Christian Herrmann.** Die Weltanschauung Gerhart Hauptmanns in seinen Werken. Berlin, 1926. **J. Bab.** Gerhart Hauptmann und seine besten Buehnenwerke. Berlin, 1922. **P. Fechter.** Gerhart Hauptmann. Dresden, 1922. **P. Schlentner und A. Elsesser.** Gerhart Hauptmann, Werke von ihm und ueber ihn, 1881-1931. Neustadt, 1932. **C. W. F. Behl.** Wege zur Gerhart Heuptmann. Goslar, 1948. **Herrmann Bahr.** Die Ueberwindung der Naturalismus. Dresden, 1891. **W. Boelsche.** Die Naturwissenschaftlichen Grunlagen der Poesie. Leipzig, 1887. **K. Goldmann.** Die Suenden des Naturalismus. Berlin, 1890. **Gerhart Hauptmann.** Das Gesammelte Werk, 17 Bde. Berlin, 1942.

„Божественна комедія“ є великою поемою про мандрівку по через все-світ. Данте мандрує і спостерігає. Він бачить усе докладно, можна б сказати, доторкально. В V пісні „Пекла“ повітря має чорний колір, змішаний з пурпурою. Поет, якому появляються щораз нові духи, шарпані хуртовиною, бачить нагло якісь дві несені буревієм постаті. За порадою свого провідника, Вергілія, він кличе їх до себе. За хвилину він говорить із Франческою з Ріміні. Паольо мовчить. І Данте теж не може знайти слів. „Коли я пізнав долю цих нещасних духів, я схилив голову і так стояв, аж поет (Вергілій) спитав: Над чим роздумуєш? Я відповів: О горе, які солодкі думки, які прагнення завели цих двоє на шлях страждання! А потім, повернувшись до них, я сказав: О, Франческо, твоя мука засмучує мене аж до сліз . . .“

Данте не знає, що казати. Не може знайти слів, бо доля Паоля і Франчески незвичайна, особлива і в своєму роді єдина. Та хвилинка, яка вирішила їх долю, триває і буде тривати в них обоє без кінця. Франческа постійно пам'ятає, як над книгою про Лянсельота стрічалися їх перелякани погляди. І вона постійно відчуває (виразно про це каже) удар меча, що спадає на неї. Данте слухає, як про це оповідає Франческа. „А коли один із духів говорив про це, другий плакав, що я з жалю зіслаб і спав, як паде мертва людина“.

Така була зустріч Данте з Паольом і Франческою. Варто глибше призадуматися над сенсом цього епізоду „Божественної комедії“.

Оце Данте, великий ідеолог середньовічної культури, як остаточний твор свого життя пише епопею, в якій славить всесвіт, складений з Пекла, Чистилища й Раю. Він вкладає в цей твір своє найвище мистецтво, щоб показати цей всесвіт усім людям, щоб відкрити пануючий у ньому лад. Виразом цього ладу є для Данте всі три частини всесвіту; говорить про це виразно напис на брамі Пекла.

Поет славить цей величавий людський і надлюдський всесвіт, який розгортається над середньовічною цивілізацією. Але коли він, мандруючи по ньому, стрічає Паоля і Франческу і коли пізнає їх чудну й особливу долю, тоді — бачимо це виразно — він стає на їх боці. Кожний, хто читає п'яту пісню „Пекла“, не може мати сумніву, що Данте стоїть на боці Паоля і Франчески, так дуже по їх стороні, що хоч би й проти цілого всесвіту, сповненого віковичного ладу.

Данте не думає про те, щоб якимось „раціонально“ осуджувати події Паоля й Франчески. Навіть Вергілій, завжди з нахилом до раціоналістичних викладів (Вергілій, „маєстро кортезе“ — майстер ввічливий), тепер мовчить. Данте плаче разом із Паольом і Франческою. Мучиться разом з ними. Не знаходить жадної розв'язки, не бачить ніякої ради. Він тратить свідомість, поринає в сон, подібний до смерті. Саме під час цього сну він переноситься до іншого круга, до Пекла, де знову буде мандрувати. Данте, „пеллегріно сенца паце“ — мандрівник, що не знає спокою.

II.

Я хотів би цей епізод поеми Данте розуміти як символ, що стосується дуже широких справ, символ, що кидає світло на культуру, на людські шукання, на людське мандрування. А втім, така символічна егзегеза великих і славлених текстів має прастару традицію.

Данте, який стає на боці Паоля й Франчески так сильно, що готов стати з ними хоч би проти усього світу, цей Данте, поет V пісні „Пекла“, є з певністю не менше великий, ніж Данте натхненних гімнів „Раю“. В цьому

епізоді „Божественної комедії“ міститься певна наука, незвичайно важний досвід. Підкреслюю, що поезія Данте є мистецтвом наскрізь ідеологічним. І коли Данте, творець цієї поезії, стає на боці Паоля й Франчески, то це говорить нам багато про ту ідеологію і про ту культуру, яку він репрезентує.

III.

Данте міг стати на боці Паоля і Франчески хіба тому, що він справді мандрував по всьому світі, про який писав. Завдяки тому він міг відкинути дидактичну поставу. Це є виразом сили й величчя цієї християнської культури, яка зродила „Божественну Комедію“. Дійсність і силу віри, яка пронизує культуру, мірється саме тим, до якого ступня ця віра зуміє перетворитися й вдержатися, коли позбавимо її усякого дидактизму.

Легко зрозуміти, чому в ділянці культури дидактична поставу свідчить про слабкість ідеології. Ця поставу з'являється тоді, коли творці культури радше голосять свою ідеологію, ніж живуть серед тих вартостей, про які пишуть. Вони осуджують тоді людські справи її категоріями, вони повчають мандруючих людей, яким шляхом належить йти, але вони самі не мандрують: вони безпечно стирчать у певному сталому пункті, відгородженому від усіх неспокоїв, сумнівів, заломань. Ці люди обурюються на такі книжки, як „Суть справи“ Грегема Гріна, добачуючи небезпечну перверсію в поміщеному там мотто з Карла Пегі, що говорить про „грішника, компетентного в справах християнства“, і вимагають „позитивної“ католицької літератури, яка осуджувала б світ без жадних сумнівів і вагань. У такому осуджуванні, в такому поучуванні, якого приклад дають люди, що домагаються дидактичної літератури, криється якась фікція. Бо ця стала й безпечна точка, в якій міститься це відгородження від неспокоїв, сумнівів, заломань, мусить бути хіба точкою, що знаходиться поза дійсним світом, бо, як учить нас християнство, справжня людська екзистенція є в самій своїй істоті захитана, роздерта, сповнена суперечностей (з яких найважливіша є суперечність між життям і смертю). „Де тайм із аут оф джойнт“ (час є звихнутий) — казав Гамлет, і ці його слова треба в світлі християнської концепції визнати скресленням не виинткового стану, але найбільш нормальній ситуації людського життя. Тому саме постійна близькість сумніву і безупинна спокуса розпуки не є ознакою слабкості віри, але хіба навпаки, доказом її дійсності й сили, доказом того, що люди, які її визнають, справді мандрують по реальному світі.

Коли мистці й мислителі дають своїй вірі найбільш автентичне свідоцтво? Тоді, коли свідоцтво полягає не на „викладанні“ ідеології, не на промовах до людей „в імені“ ідеології, але, просто, на спільному з цими людьми мандруванню, спільному сумніванню, блудженню й шуканню. До людей, битих сумнівами, до людей, що заломлюються, може успішніше промовляти (скажім, більше чуттєво) тільки той, хто сам переживає сумніви й заломання. Коли Данте мучиться разом із Паольом і Франческою, то це приклад, що треба давати свідоцтво ідеям, але стояти на боці людей, а не на боці ідеї.

IV.

Нещодавно один із французьких католицьких критиків висказав думку, що не може бути доброї поезії „поза ідеологією“. Читаючи це, я подумав собі: як критик дасть собі раду з таким, наприклад, Франсуа Вілляном, поетом справді великим, але „безідейним“. Сьогодні мені видається, що до цієї проблеми треба внести деякі конкретні уточнення.

Віллян не був поетом-ідеологом, але з цілою певністю можемо вважати його виразником великої ідеологічної культури, тої середньовічної

культури, яка трагічно розпадаючись у XV столітті, ще блискуче свідчила про живучу в ній систему ідеологічних вартостей.

Автор „Великого Заповіту“, цей „спудей нужденний і вбогий, що був Франціском, званий Вілльоном“, був хіба впродовж усього свого життя в стані такого власне загублення, такого дражливого неспокою, якого сповнена сцена розмови Данте з Паолєм і Франческою. Цей волокита й „бродяга“ в своїх віршах б'ється деколи в груди, але частіше жаліється і бунтується, звертається гостро до всіх вдоволених і щасливих, промовляючи в імені тих, яким не повелось, які блукають і мучаться (як кілька століть пізніше великий наслідник Вілльона, Ш. Бодлер, буде промовляти до світу в імені осудженого „роду Каїна“). Вілльон вважає себе викиненим поза рямці суспільства й позбавленим права репрезентувати ідеологію, яка пронизує культуру цього суспільства:

... je m'en desmectz,
Il n'appartient à moy, pecheur ;
Aux théologiens le remectz,
Car c'est office de prescheur.

(“Le Grand Testament”, XXXVII.)

А все ж таки його мистецтво є дзеркалом ідеологічної величі культури середовіччя, може навіть у вищому ступені, ніж те, що писали сучасні Вілльонові „проповідники й теологи“. Вілльон блукає й мотає, перечить не тільки світові, але й самому собі. Драма, заключена в його творчості, не належить до категорії „позитивних“, „будуючих“ драм. Але ніхто не скаже, що це мала, нужденна драма. Вона розгортається серед великих, остаточних речей, переживання, що складаються на цю драму, мають у собі виміри могутньої середовічної культури, цілу людську глибину цієї культури, глибину системи ідеологічних вартостей, що пронизують цю культуру.

Ідеологічна культура, базована на християнстві, знаходить особливо знаменний вираз у таких творах, які не є програмово ідеологічні. Бо такі твори є доказом, що система ідеологічних вартостей є в цій культурі об'єктивною дійсністю, яка суттєво надає нові виміри цілому людському життю, всім людським досвідам і заздяки цьому вона може висказуватися також : негативними формами. Існує, наприклад, певний рід скептицизму, який є діалектичною відворотністю віри: трагічний скептицизм, сповнений розпуки, який безсумнівно належить до християнської культури і не має нічого спільного з таким спокійним, вдоволеним собою скептицизмом, який пронизує міщанську культуру.

V.

Драма Вілльона, хоч і є драмою бродяги й „босяка“, розіграється в тому самому світі вартостей, у тих самих ідеологічних вимірах, серед яких розігралася колись драма Августина. Можна сказати, що обидва вони є виразниками тієї самої великої ідеологічної культури, базованої на християнстві. Августин був апологетом, але великим апологетом, вільним від дидактизму: не псвчав, але свідчив. На цьому саме й ґрунтується велич і автентичність твору Августина, що він є виразом правдивого переживання, правдивого мандрування. Августин давав свідоцтво речам, які віднайшов, які пережив. Він дійшов до такої точки, в якій міг водночас стояти на боці ідеї і на боці людей.

Натомість Вілльон не був ніколи апологетом. Коли він слухає гіркі скарги жінок, що змарнували свою молодість, то він має серце сповнене їх огірчення.

І в цьому огірченні Вілльон є, як мистець, як творець культури, такий

же великий, як Августин у своїй радості, що промовляє із багатьох сторінок „Сповіді“, а в деякому сенсі навіть ближчий нам, бо ближчий переживанням великої більшості людей у переважаючій частині їх життя, ближчий нашому досвідові. „Баляда, яку Вільзон написав на прохання своєї матері“, робить на нас таке глибоке враження передусім тому, що вона не має в собі нічого з риторичного теологізму Поля Кльоделя (цього псалмїста — без страждань Давида), що Вільзон не тільки пише для людей, які сумніваються й блукають, але справді промовляє як один із них. Говорить про свої переживання, як Августин говорив про свої.

Мистецтво й філософія тільки тоді чогось варті, коли вони є висловом справжніх переживань. Це незвичайно велика річ бути апологетом, таким, як Августин, але цього роду творчість, щоб бути правдивою, мусить вирости з такої життєвої ситуації, яка є незвичайно рідкісна, незвичайно важка до осягнення і яку здобувається (як це бачимо на прикладах великих апологетів) на довгому шляху сумнівів і шукань. А коли таке апологетичне потвердження ідеології виростає з вийняткового стану, відмінного від нормальної людської ситуації, та є очевидним, що воно не може вистачати, що воно є незвичайно цінне, але побіч нього мусять бути висловлені інші переживання в культурі, переживання, що відповідають іншим станам на цій великій дорозі, яку відкриває перед людьми ідеологія.

Велика культура мусить бути справді загальна, не тільки в сенсі об'єктивного універсалізму своєї ідеології, але рівно ж у суб'єктивному аспекті: вона мусить бути справді культурною для всіх людей, для всіх людських ситуацій. Тому вона мусить мати не тільки свої великі, позитивні „сумми“, але теж своїх великих скептиків, таких як Паскаль, у якого „Мислях“ скептична частина є, безсумніву, більше жива, ніж догматична. (При цьому пригадаймо собі, що слово „скептик“ означає не тільки: „того, що сумнівається“, але передусім: „того, що шукає“, від грецького „скептомай“.) Ідеологічна культура мусить висловлювати ідеологію в різних площинах, на різних ступнях певності, на різних ступнях „позитивності“. Християнська культура мусить бути завжди людська, отже не завжди може бути „позитивна“. Вона мусить мати позитивні ідеали і мусить змагати до тих ідеалів, але з позиції дійсної людської екзистенції, такої, якою ця екзистенція є.

VI.

Ми відійшли трохи від епізоду розмови Данте з Паольом і Франческою. Спинімося ще на хвилину над цією розмовою і звернім особливу увагу на те, як дуже мало „позитивно“ поводитьсь Данте: він ані не намагається потішати Паоля й Франческу, ані навіть не пробує для власного життєву (щоб зберегти свій спокій) осуджувати їх долю; він просто стає на їх боці і почувається в тому моменті так само загубленим, як і вони. Подібно й Вільзон, він не пробує потішати тих жінок (*les pauvres femmelettes*), які питають, чому їх молодість так скоро проминула, але долучує свій голос до їх сумної скарги і переймається глибоко їх долею.

Щоб зрозуміти вартість смутку, який сповняє Данте й Вільзона, треба усвідомити собі, як дуже часто осуджування інших людей (щоб наклеїти їм, або потішити) є намаганням викрутитися від спільного з ними двигання їх долі. „Позитивна“ потіха, добувана просто з загальних засад, із тез ідеології, „догматична“ потіха, мусить мати в собі скрегіт іронії, коли її стосується до окремих, поодиноких людських справ (а всі людські справи є такі). Ці людські справи не можна „розв'язати“, осудити, вияснити мірою самих загальних засад. Те, що є окреме, поодиноке, перетікає крізь усі системи раціональної мудрости, як крізь сито. Раніше чи пізніше мусимо

станути віч--на-віч із правдою про самотність одиниці, як супроти підставової прикмети людської долі на землі, мусимо побачити, що від інших людей ділить кожного з нас така прірва, яка відділює Данте від Паоля й Франчески або Вільйона від оцих *rauvres femmelettes*, яких він ніяким чином не може потішити. Перебороти цю прірву можна хіба тільки тим найпростішим але і найважчим шляхом (яким ідуть ці два великі мистці): бути разом з тими людьми. Бути разом, це значить, бути готовим до співучасті в кожній ситуації людини, в її конкретній ситуації, також в її розпачі (в її власній розпачі, переживаній тільки нею одною). Песимізм деколи є жорсткий, але існує теж милосердя песимізму, героїзм песимізму й універсальність песимізму, що сягає туди, куди абстрактний універсальний раціоналістичної філософії ніколи не знайде.

Тут мала дигресія. Кажемо: правда про самотність одиниці... Отже, що — індивідуалізм? Це слово тут не вигідне. Воно має в поточному значенні зміст, що походить із міщанської культури, і в ньому скупчилося не тільки те, що було в тій культурі велике, але й те, що було в ній нужденне. Не вживаймо тут цього слова, бо йде нам про річ куди старшу від міщанського індивідуалізму. Правду про самотність одиниці переживав Гомер, коли залишав гамір бою „вкриваючого славою мужів“, щоб похилитися над одним умираючим лицарем: сліпий співак вдивляється в минуле життя лицаря, на яке ніхто з воїнів не звертає тепер уваги; він зосереджено оповідає про такі його справи, які вже не мають ніякого значення для дальшого розвитку троянської війни (... з руки Діомеда паде Аксиль... який жив при шляху і всіх прохожих запрошував у гостину; але тепер ніодин із цих гостей не заслонив його перед ударом, не захоронив від смерті...). „Ліяда“ є епопеєю про боротьбу двох народів, але над цілим її змістом домінує самотність Ахіля, що трагічно змагається з Мойрою, і самотність Пріяма, що йде до табору ахаїв по тіло Гектора. Коли в останній пісні поеми цих двоє людей, які досягли дна самотності, зустрічаються, вони розмовляють між собою так, як ніколи з ніким іншим не розмовляли. Коли в „Ліяді“ є якась сцена, що вповні висказує віру поета, то хіба саме ця.

VII.

Переживання правди про самотність одиниці не має отже нічого спільного з егоїзмом чи еготизмом. Бо ця правда поглиблює розуміння людської спільноти, виявляє новий її аспект. Коли охоплюємо людину в її одиничній самотності, тоді відходимо від зовнішньої суспільної спільноти і від абстрактних (дуже важних і цінних) філософічних правд про загальні прикмети людської природи (філософічне охоплення людської природи є безпосередньо зв'язане з її суспільним аспектом: правдивим джерелом „віковичної філософії“ є суспільне зусилля людського роду, кажуть томісти), але водночас відкриваємо іншу людську спільноту, не менше важливу: спільноту, яка ґрунтується на тому, що всі люди беруть участь у тій одиничній самотності (хоч кожен із них переживає її інакше) і всі люди борються з нею.

Коли лицар Аксиль лежить зовсім самотній серед пилу на рівнині під ліоном, він є репрезентантом людства в неменшому ступені, ніж ті всі борці, в чиїх руках дальша доля бою. Гомер це добре розуміє. Коли Трістан і Ізольда бачать, що вони випили заворожений напій любови й смерті, тоді вони зовсім самотні, але в той же час, можна сказати, з ними є мільйони людей. Коли Вільйон роздумує над своєю власною „втраченою молодістю“, коли Паскаль серед ночі („Вічна тиша цих безконечних просторів лякає мене...“) зав'язує чудний „заклад“ (*le pari*) з таємницею, тоді — через свою самотність — вони є разом із цілим людством, вони є з ним зв'язані не менше глибоко, ніж великі суспільні реформатори.

Два різні аспекти людської спільноти — один суспільний і раціональний, і другий, що висмикується заєдно зовнішньому суспільному життю, як і раціональним осудам — завжди співіснують із собою. З них обох твориться людське життя й вся людська культура. Співіснування цих двох аспектів полягає на їх постійній протиставності, на боротьбі й напруженні; один проявляється завжди через негачію другого. Це є конечна суперечність, боротьба, що є джерелом життя (пригадаймо старі символи Геракліта — вогню і натягнутого лука). Вигаснення цієї суперечности, цього напруження, було б смертю культури.

VIII.

Ідеологія, це раціонально згієрархізована візія світу. Маю на думці ідеологію не в політичному розумінню, але в культурному, ідеологію, як кістяк культури (ідеологічної культури). В цьому сенсі — ідеологія є передусім візією світу, „ідеологічною“ візією, це значить такою, що має окреслену систему вартостей (отже в консеквенції — також систему постулатів). Ідеологія складається з раціональних тез, раціонально універсальних із загальних тез.

Щоб правди ідеології були успішні в людському життю, вони мусять бути безупинно транспоновані із загальних тез на окремі випадки, на конкретні неповторні людські справи. А що між двома згаданими вище аспектами людини існує „гераклітський“ стосунок, союз, що реалізується шляхом суперечности й напруження, отже це транспонування ідеології на конкрети не може відбутися безпосередньо, просто. Правди ідеології мусять бути наново відкривані, наново віднаходжувані шляхом особистого досвіду, на власній, відрубній для кожної людини, дорозі життя, через зневіру й через негативні тези (навіть — „нігілістичні“). Щоб ці загальні правди наново побачити, і то в формі конкретів, треба деколи втратити їх із очей (це значить, треба ангажуватися в ситуації, в яких існує загроза втрачення їх з очей).

Особливо треба підкреслити, що не йде тут про те, щоб культура була якоюсь колекцією незвичайних і несподіваних вражень та ексцентричних пригод. Правдива культура не може любитися в скептицизмі (це можуть робити тільки каботини). Культура не може бути великою, коли вона не є пронизана правдивим людським пожаданням щастя. Коли зневіра Паскаля, висказана на неодній сторінці „Мислей“, залишилася для нас як великий скарб нашої культурної традиції, то це сталося тому, що Паскаль вів із цією зневірою невблаганну боротьбу (але він же й викликав цю боротьбу, і не пробував від неї викрутитися). Так само, коли найбільш трагічні, найбільш „нігілістичні“ вірші Бодлера мають у собі стільки величі, то передусім тому, що в них живе таке ж гаряче пожадання щастя.

Конечність постійного відшукування правд ідеології, правд віри, що пронизує культуру, наново, через самітні шляхи, не завжди „позитивні“, виникає із самої істоти людської долі, із ситуації людини на землі, і має не тільки суб'єктивне значення. Кожна з цих самітних драм, що розгортаються внутрі великої ідеологічної культури, хоча б не кінчилася жадним „позитивним розв'язанням“, — є новим свідомством, новою дійсністю, яку ніщо не могло би заступити; вона є дійсним відкриттям нових правд (конкретних, одиничних правд), які ніде інде, на жадному іншому шляху, крім цього власне шляху, не можна було б відкрити. Так, наприклад, поезія Вільяма й Бодлера, двох мистців, що належать до цієї культурної традиції, на воротах якої стоїть велика постать Августина, має песимістичний кінцевий акорд і залишиться назавжди в культурі як джерело неспокою; а цей неспокій не буде „розв'язаний“ існуванням, у цій самій культурній тра-

диції, інших драм (не менше великих), закінчених щасливо. Бо кожна драма є одинока, неповторна, яку не можна звести до нічого іншого. І кожна є сповнена людської правди, сповнена тільки їй властивої правди. І коли б ми якомусь пришельцеві з чужої планети мали показати на чому полягає велич християнської традиції в культурі, то чи ми могли б поминути „Великий заповіт“ і „Квіти зла“, ці дві „нігілістичні“ книжки?

Василь Косаренко-Косаревич / **Глобальні рефлексії**

В мене на стіні над ліжком велика політична мапа нашої землі. Кожний край відзначений іншою барвою. Ця різноманітність більших і менших барвистих частин, які заповнюють континенти й острови на тлі синьо-зеленкуватих вод, робить весь образ живучим навіть без уяви, що в реальній дійсності під тими барвами на карті розуміють різні народи, державні або насильно втиснені в рамки імперії якогось панівного народу або добровільно сфедеровані в одну політичну спільноту.

Ця живучість образу нашої планети ступенюється, коли в уяві фільмовою стрічкою пересуваються події історичної минувшини, у висліді яких ці різнобарвні частини, як у калейдоскопі, міняли свої кольори в наслідок воєн і революцій. Пригадується грецьке слово „панта рей“, що його найкраще з усіх витолкував наш Шевченко в такому поетичному перекладі: „Все йде, все минає. Куди воно ділось, відкіля взялось, і дурень і мудрий нічого не знає.“

Проте ж увесь розвиток людини і людства натаврований снагою щораз більше пізнавати невідоме, таємниче, причинове... Початково всевладна релігія застигла була в своєму консерватизмі, який зобов'язував вірити навіть в абсурд. До змагу з таким релігійним консерватизмом виступила людська наука з її гоном до пізнавального поступу. Але обидві ці конкурентки в толкуванні світу і життя взагалі, а людського зокрема, залишилися під впливом давнішої від них політики. Провідною бо зіркою в політиці є **успіх**, осягнення якоїсь заміреної і бажаної мети, а це притаманне всьому живучому. А до успіху змагає не тільки жрець релігії, але й жрець науки. Проте у своїй істотності релігія різниться від політики тим, що її провідною зіркою є дане **божество** чи **Бог** і його заповіді, а провідною зіркою науки є **правда** досліджуваного предмету. Всі ці три чинники в ідеологічному і матеріально-практичному сенсі, окремо і в будь-якій взаємній конгломерації не перестають і не перестануть бути рішальними в діях людини і людства.

Спільним знаменником усіх цих трьох чинників є універсалізм, хоч і з певними відмінами в ході його реалізаційних змагань у кожного з них. Релігійний універсалізм — це змагання однієї релігії чи церкви в теорії, а її чолового проводу в практиці, стати єдиною для всього людства. Політичний універсалізм, це змагання якось одного народу і його верхівки вклучити всі краї й народи світу в свою імперію з монопольним власним способом життя. Ось чому обидва ці універсалізми так часто йдуть рівнобіжно а навіть і в союзі. Науковий універсалізм — це змагання до пізнання всього, що є і що діється в універсумі космічного характеру взагалі, а земського зокрема. Ось чому наука нерідко попадає в протилежність до релігії й політики під оглядом не тільки універсальним але й частинним.

На так зумовлене гльобальне тло живих людей і народів, без існування яких не було б ані політики, ані релігії, ані науки та їх універсалізмів, киньмо в проєкції новочасні й актуальні теорії політичної великопросторо-

ности аж до глобальної включно — з одного боку, а релігійної спільноти — з другого.

Основною рисою всієї вселенної або цілого космосу взагалі і її частини, званої Землею, є не так цей маленький дрібник ества, що є спільною будівельною цеголкою всього існуючого, що його ані не побачити ані не збагнути, як радше безконечна різноманітність форм, барв і прикмет у лоні цієї вселенної взагалі, а в нашому земському світі зокрема. І якщо ця безконечна різноманітність походить з волі Творця вселенної як і вся вселенна, тоді всяка спроба збоку людини чи людей зуніформувати цю природну різноманітність на будьякий універсально-монопольний лад чи зразок йде всупереч творінню і призначенню самої універсальної природи і волі самого її Творця.

В ході політичних аспірацій імперіялістичних німців до і в часі Третього Райху їхні науковці створили так звану „геополітичну науку“, яка й лягла в основу такої ж псевдонаукової теорії „великопростірности“ для більших і сильніших народів і їх імперій. Це має служити „науковим підмуруванням“ для оправдування політичної експансії коштом сусідючих менших і слабших народів.

Один німецький учений і автор праці про світову історію камінної доби, не бажаючи бути названим, написав мені після лектури „Московського Сфінкса“, що він у своєму званні звик уживати часового мірила, яким є 10.000 років. А прикладаючи таке мірило до долі народів, він думає, що й хоч який великий тепер український народ, то він усе таки мусить упасти жертвою великопросторового гону сильніших народів, у даному випадку московського або німецького. Одначе немає живучого народу, який мав би засвідчену 10.000-чну власну історію і був собі її свідомим, отже таке мірило для народів не надається, а тільки до геологічних діб на землі. Дарма, що жертвою московської великопросторовости та глобальности в сенсі панмосковського месіянізму впала вже не тільки сама Україна, але й майже половина Німеччини, разом із творцями „геополітичної науки“ й „великопросторовости“.

Сучасний змаг на життя і смерть між агресивною Москвою і дефенсивним Вашингтоном означає дехто змагом між комунізмом і капіталізмом, дехто змагом між Сходом і Заходом. Обидва означення невідповідні. Державний капіталізм у СССР і внутрі залізної заслони своїми негативами для робітництва перевищує приватний капіталізм у Злучених Стейтах і в вільному світі поза залізною заслоною з їх негативами для робітництва. А на Сході є багато народів немосковських, які воліли б жити в лоні Заходу і його ладу, ніж на Сході з його монопольним московським способом життя і думання. Холодної чи гарячої війни не можна теж окреслити змагом „великопросторовости“ з „малопросторовістю“, бо така великопросторова тенденція є по обох боках хоч і з іншими знаками, які відрізняють індивідуальну і народностеву свободу в Злучених Стейтах від індивідуального і народностевого рабства в СССР. Найвідповіднішим окресленням був би „змаг месіяністичного москвества в будьякому замаскуванні“ з немосковством, що є потенційною, а частинно вже й фактичною жертвою цього месіяністичного москвества. Брак пізнання цього рішального чинника в вільному ще світі, особливо його проводами, лежить в основі їх самогубної політики супроти СССР і панівних там москалів.

Не менш самогубними є теж погляди в цій самій справі, які обов'язують не тільки немосковських комуністів, але й таких соціалдемократів. Тому, що ідеалом соціалістичної доктрини є зосереджена адміністрація на всій землі, бо тільки тоді найкраще можна використовувати всі сирівці і розпреділювати всі продукти, вони вважають, що зосереджена адміністрація на великих просторах сухопуття російськими царями чи советськими вождями при

помочі московського народу є етапним поступом на шляху до соціалістичного остаточного ідеалу, зате всяка спроба зменшити таку „цілість“ унезалежненням України чи іншого немосковського краю й народу є регресивною реакцією. Так то звучало обґрунтування негативного наставлення соціалістичної більшості в сенаті міста Гамбурга, до якого я звернувся за фінансовим уможливленням видання моєї праці „Московський Сфінкс“ в заміну за зречення моїх претенсій на відшкодування втрат у висліді свавільного арешту з боку гештапо і дворічного страждання в концтаборах Саксенгаузені і Берген-Бельзені. Ось чому несприятливе наставлення до мого „Московського Сфінкса“ також ізбоку наших українських соціалістів різних відтінків аж до скритих націоналкомуністів, заради чого так тяжко з реалізацією англійського видання цієї праці, хоч і чужинці і свої читачі дали їй найсуперлятивнішу оцінку та вважають англійське видання конечною потребою в інтересі не тільки самого українства але й решти немосковського людства, zagrożеного смертельно месіяністичним москоством як червоним так і білим.

Маючи перед очима дотеперішню самогубну політику Вашингтону супроти Москви і дивлячись на глобальну карту на стіні, в моїй уяві майбутності — скорішої чи пізнішої — монопольна зеленкувата фарба московської велипросторовості з месіяністичними цілями заливає і уневиднює інші різнонаціональні фабри аж до монопольної одноманітності. „Віц історії“ в тому, що потужність, а тим самим і загрозливність москалів у московському, російському і советському часах започаткувались прогрою України й Європи під Полтавою 250 років тому — перший раз, а другим разом поразкою визволеної України в боротьбі проти Москалів білих і червоних. В першому випадку тільки Європа байдуже придивлялась загибелі України, не зрозумівши, що це початок процесу її власної загибелі, в другому і Європа, і Америка не тільки байдуже придивлялись, але й допомагали москалям у боротьбі проти України, не зрозумівши в своєму росіяномітичному облахмненні, що це доведе їх самих до сьгоднішнього трагічного положення і майбутнього поділу долі України. Мов на глум — синій і жовтий кольори української нації злились в спільноті з москалями і змішавшись дали якраз зеленкувату барву на карті для імперії москалів, як раніш давня назва Руси русинів у грецькій версії „Россія“ стала назвою імперії москалів, від Петра I починаючи.

Один визначний француз попав до концтабору Саксенгаузен під час окупації Франції німцями і там уперше зустрівся з незнаними йому українцями. Він поцікавився їх історією. Передумавши застухане, він сказав своїм українським товаришам концтабірної недолі ось що: На мою думку, ваша тактика фальшива. Як довго вас ніхто не знає в світі, ніхто вам не допоможе у вашій боротьбі за свободу. Ви тільки можете викривавитись і не переможете такого великана як Росія. Як би я був українцем, я вибрав би іншу тактику. Самі українці повинні допомогти Росії опанувати цілу Європу. Бо тільки тоді, як всі інші народи на власній шкурі пізнають, що це значить бути підкнутом московського окупанта, і тільки тоді зрозуміють вони вас і ваше змагання за свободу. І тоді спільними силами всіх поневолених народів проти московських гнобителів можливий успіх спільної визвольної боротьби.

Я висловив йому свої застереження щодо цієї поради: де гарантія, що українці в такому союзі з москалями і на тлі їх месіянізму, залишаться українцями, і не стануть „росіянами“ чи москалями? Де гарантія, що всі інші народи, поневолені москалями й українцями, повірять українцям у їх щирість та охоту до спільної визвольної боротьби? Де гарантія, що всі ті інші народи, які не змогли оборонитися, маючи всі засоби зброї, матимуть успіх у визвольній боротьбі без неї? І врешті, де запорука, що ті інші народи,

опинившись під московською окупацією схочуть помагати комуністичній, коли вони не звикли до помагання, тільки до егоїзму, а деякі до такого самого колоніалізму.

Зате на так зумовленому тлі з такими засновками напрошується інший правильний висновок: тільки спільний та однодушний фронт **усіх ще вільних немосковських народів** був би спроможний досягнути успіх в остаточній боротьбі — взагалі. Тільки спільний та однодушний фронт усієї української еміграції на землях тих вільних ще народів був би спроможний потурати помітно успіхові визвольних змагань українства обабіч залізної завіси — зокрема.

Це не значить в останньому випадку, що кожному українцеві треба відвертись від своєї ідеології і так зумовленої партійної організації. Треба тільки на час постійної війни з московським ворогом завісити зброю міжособної боротьби, а скерувати її проти того ворога, спільного для всього немосковського людства. Таким же спільним фронтом треба серед чужинців ширити правду про Схід і його народи, очищену від росіяномітичних і соціалістичних брехонь. Треба всю партійну але чесну і толерантну конкуренцію відложити аж до злиття емігрантських поворотців із масами рідного народу в його державі з повною політичною свободою. Без такої свободи не тільки всі інші свободи, але й усі партійні, ба навіть церковні частини з претенсіями на справжнє українство, отже й увесь нарід, засуджені на повну атрофію разом із рештою немосковства, якби б удалось москалям перемогти його в остаточному зударі.

Ось чого не можна спускати з очей як першу передумову для збереження нашого спільного з вільним світом існування як народів, відмінних від московського в зміслі відомої поради Горация: „*Quidquid agis, prudenter agas et respice finem*“.

Б. Романенчук / **Поворот до вчорашнього або „Чого не гоїть вогонь“**

Недавно я мав нагоду рецензувати на літературному вечорі найновішу повість Уласа Самчука п. з. „Чого не гоїть вогонь“, і в рецензії я зробив зауваження, що Самчук, опрацьовуючи таку цікаву тему, боїться наче вийти поза Дермань і подивитися на світ із вищої точки, з якої видно ширше і далше, натомість воліє дивитися крізь вузьке дерманське віконце і бачити тільки те, що найближче. В дискусії на це впали зауваження, що Самчук писав правду, писав так, як насправді було, а не так, як, мовляв, мені хотілося б.

Чи Самчук справді писав так, як було, і списав реальну дійсність, це саме й питання, але щоб на нього відповісти, треба насамперед поставити інше питання, принципове: чи письменник **відтворює** життя або природу такою, як вона в дійсності є, а чи **перетворює** її в мистецьких образах на свій лад, згідно із своїми задумами, із своїм смаком, поглядами, думками, ідеями і т. п. Отже, чи письменник копіює життя або фотографує його, чи творить собі інший світ, свій власний, з реальним не ідентичний.

Советська марксо-ленінська естетика т. зв. „соціалістичного реалізму“ вимагає від письменника **відтворювання** реального життя, такого, яким воно ніби насправді є, бо мистецтво, за цією естетикою, це особлива форма пізнання, тому воно мусить відтворювати життя. Краса мистецтва лежить саме в наслідуванні чи відтворюванні, тому соціалістично-реалістичний письменник, „народу провідник і одночасно його слуга“, як це офіційно назива-

вається, має обов'язок відтворювати „щасливе соціалістичне життя“. При тому він одначе мусить мати на увазі не так сучасне життя, як радше майбутнє, яким воно мусило б бути в побудованому комунізмі. За офіційним терміном така література має бути „оптимістично тенденційна“ або „революційно романтична“, бо „революційним романтизм“ є складовою частиною „соціалістичного реалізму“. Іншими словами, соц. реалізм є „образовою формою передбачення історичного розвитку, утвердження і прославлення нового“.¹ Словом, „у мистецтві соц. реалізму романтизм є одним із засобів вираження віри в торжество ідеалів комунізму“.² Тобто соц. реалізм є запереченням соціалістичного реалізму.

Це нас тут небагато цікавить. Важніше те, що виразні тенденції саме так трактувати літературу, помітні й у нас, але із становища, так сказати б, „національного реалізму“, в тому розумінні, що й соц. реалізм, але із заміною соціальної тематики на національну і соціального виховання на національне, бо мистецтво, мовляв, не для мистецтва, а для життя. Чисто матеріялістичний принцип. Що засада „мистецтво для мистецтва“ докраю викривлена і пофальшована та спростачена матеріялістичними противниками, це ясне й очевидне, тому всі, хто поборюють це мистецьке гасло, розуміють його і сприймають у натуралістично-матеріялістичному викривленні. Тому кожний патріот, що визнає засаду „мистецтво для мистецтва“, стоїть під загрозою, що його можуть скинути з патріота.

Що соц. реалізм є нісенітниця, це вже доказали давно, ще тоді, як він поставав, але сьогодні чуємо сильні голоси спротиву, особливо серед комуністичних прихильників та лівонаставлених літературознавців і теоретиків, як нпр. француз Лефевр, маляр Лукач, поляк Слоніські, китаєць Ху Фин та інші. Вони доказують, що жаден письменник не хоче творити на замовлення, звідки б воно не походило, але хоче мати свободу творчости. Та й саме життя доказує, що письменник, який не мусить визнавати соц. реалізм, не цікавиться відтворюванням чи копіюванням реального життя, тільки творить свobodно, як і що йому підказує його смак і творча уява. Він, щоправда, бере теми з реального життя, але шукати в літературному творі відбитки реального життя, це шукати вітру в полі, бо хто може поставити виразну границю в літературному творі між правдою і видумкою. Вони так переплітаються, що й не збагнеш, де правда, а де видумка письменникова. Так, що найчастіше правда стає сумнівною. Тому літературний твір не може бути достовірним документом чи джерелом знання про життя, бо література, як і мистецтво **не є формою пізнання** в нематеріялістичному розумінні.

Інша справа, коли письменник ставить собі навмисне завдання змалювати докладну і вірну відбитку життя. Це любили колись робити натуралісти, які бігали з нотатниками по місті і все, що могли, записували. Це було справді копіювання життя, але добровільне. І видумки там було якнайменше. Але й такий твір, натуралістичний, не міг бути документом, на який би могла покликатися наука, тільки міг бути дуже зближеним до дійсности образом.

Але так чи так, література не має обов'язку ані завдання копіювати життя. Відомий християнський філософ **Жак Марітен** каже, що вимагати від мистецтва як основної мети відтворювання дійсности — значить, руйнувати його. Схолястичний філософ **І. Петцольд** уважає все психічне, в тому й мистецтво, явищем первинним, тому він обороняє абсолютну свободу творчої уяви. Американський естетик **Г. Мід** уважає, що мистецтво має автономне значення і власну сферу естетичного досвіду, незалежну від інших сфер дійсности. Такої ж думки польський „ревізіоніст“ **Р. Зіманд**, американський теоретик **Сантаяна** і сотні інших філософів і мислителів ідеалістичного на-

¹ М. Гончаренко. Проти ревізіонізму в естетиці. „Радянське Літературознавство“. 1959, ч. 1, стор. 13.

² Там же.

пряму. Всі вони стоять на становищі свободи слова, мистецтва, отже й літератури, і не ставлять їй ніяких вимог крім однієї, яка їй найвластивіша і найсуттєвіша — творити красу.

А що таке краса?

На це питання можна дати сотні дефініцій різних мислителів, але ми скажемо за св. Августином, що на поняття краси складаються два елементи: те, що гарне, і те, що добре. Отже, красою є те, що гарне й добре, і не є повною красою те, що тільки гарне, бо гарне невідлучне від доброго, коли твориться краса.

Але вернімся до Самчука.

Самчук, очевидно річ, не списував дійсності, тільки, взявши в основу повісти деякі події й факти з життя, перетворив їх в окремі мистецькі образи, які, може, дечим і нагадують дійсні події, але вони зовсім незалежні й самовартні. Самчук — письменник із досвідом і не потребує життя копіювати, але яка велика сугестивна сила його повісти, свідчить факт, що читачі сприймають її як дійсність. Читачеві здається, що все те так і було, як у повісті показано. Це значить, що Самчук уміє так переконливо змальовувати життя, що читачеві це видається правдою. В цьому саме й сила мистецтва, коли мистецька видумка створює ілюзію правди. Це для Самчука велика від читача похвала й признання, а письменникові чого більше треба, як не того, щоб його твір створював ілюзію правди, щоб подобався читачеві й гіпно-тизував його. Загіпнотизувати читача, або вмовити в нього, що все те, що він читає, є правдою, це й є мистецтво. І Самчук здебільша свою ціль досягнув. А що деякі факти й події він узяв з реального життя, тому читач і схильний догадуватися в повісті певної аналогії, або й ідентизму, нпр. Трояна з Бульбою-Борівцем. Можливо, що така аналогія є, а можливо, що й нема, це не важне; фактом є, що той життєвий матеріал, який назбирався в авторовій уяві, перетворився в більше або менше мистецькі образи людей і подій, а в ті образи автор втілює певні свої думки, ідеї та погляди.

Які ж це думки, ідеї та погляди, що їх автор втілює у свою повість, які проблеми він заторкнув і як він їх розв'язав?

Є певні дані гадати, що Самчуковою ціллю в цій повісті було мінімалізувати значення українського націоналістичного руху і його дій під час останньої світової війни. Цю ціль він прагнув досягнути обхідною дорогою, показуючи, що в глибині душі української людини зберігаються певні риси, чи якості або притаманності, які, заховані глибоко в свідомості, а радше в підсвідомості, в певних хвилинах усвідомлюються і виявляються, виходять наверх і дають про себе знати в такій чи такій формі. А відзиваються вони тоді, коли заіснують певні збудники, які їх збудять з підсвідомого стану і введуть у життя, в дію.

Що це за якості, або скажимо, що це за сили?

Це ті сили, що держать український нарід при життю скільки то століть неволі й переслідування — а може й ті, що держать його в неволі — що пхають його до повстань, революції, визвольних змагань, у підпілля, що спонукують українських людей триматися здебільша, разом, триматися своєї землі — як приватної, так і народної (рідної) й обороняти її за всяку ціну, тобто за ціну життя ітп. Ці сили живуть в українській людини або в свідомому стані або в підсвідомому.

Самчука, як нам здається, цікавлять останні. Відчуваючи ці сили в українській людини, Самчук пробує побудувати на них певну свою теорію, яку він і „викладає“ в повісті. Ця теорія зводиться, короткими словами, менш-більш до того, що до вияву тих сил досить певних зовнішніх збудників, які вказують на загрозу втрати свободи, стану посідання, а то й життя. Іншими словами, рух спротиву проти ворога виявляється стихійно, відрухово. Коли люди відчують небезпеку й загрозу для свого групового існування, в них,

як і в тварин, відзивається інстинкт групового самозбереження, і вони стихійно стають у своїй обороні, витворюючи певні сили й засоби для оборони не лише самого існування, але й стану посідання (інстинкту збільшення стану посідання, ані відібрання втраченого, в української людини непомітно, цей інстинкт давно зник).

До цього місця ми з Самчуком можемо частинно згоджуватися, але дальше ні. Не можемо просто тому, що, за його теорією, для цієї самоохорони й збереження стану посідання непотрібно нічого більше окрім самого інстинкту, що під впливом певних зовнішніх збудників спонукує людину діяти й шукати засобів оборони й охорони. Ми згодні з Самчуком, що в людини існує певна укрита в підсвідомості сила, яку ми тут можемо назвати „національною стихією“, але ми ніяк не згоджуємося, що цієї сили досить для групового чи, скажимо уже виразно, національного самозбереження й самоохорони. Для цього треба ще **порядкуючих і керівних сил**, без яких „національна стихія“ сліпа і слаба в своїй безмежній, але неупорядкованій силі.

Ідучи своєю лінією, Самчук і показує в повісті оту національну стихію. Він показує кілька зовсім звичайних людей, що творили рух спротиву на Волині, як своєрідний вияв самооборони, але без будьякої підготовки, без плану, без плянувального проводу, як це в кожному організованому життю буває, а так, просто, відрухово, стихійно. Отже коли людям дошкулила німецька окупація, вони почали творити повстанські загони, які діяли на власну руку. Одну з таких груп створили чи зорганізували четверо друзяк, з яких один був недавній Яків Балаба, а тепер Троян, людина, що ніколи національними справами не цікавилася — він підстаршина польських уланів, майор німецької армії і представник чи організатор української міліції для німецьких окупантів — а три інші, „ті, що в Здолбунові з Балабою випали з вагону“. Їм ідея Троянова лягла щільно на серці. „Всі троє походили десь з-над Дніпра, всі були комсомольцями часів Скрипника, боролися за краще майбутнє трудящих усього світу, і всі побували на Сибіру, в таборах, у країні вічної мерзлоти, ледве звідти, перед самою сійною, вилізли і попали у вир нової метушні, що на цей раз прибула до них з другого кінця планети. Це було товариство дуже відмінне від інших партизанських ватаг, ніхто з них **не нюхав ніяких націоналізмів, ніхто не носив шапки мазепинки** і кожний із них **ледве був ознайомлений з синьожовтою барвою**, що мала бути їх бойовою і політичною відзнакою“ (ст. 99). (Підкресл. наше. Б. Р.). Іншими словами, Самчук думає, що всі ці атрибути зовсім непотрібні для творення руху спротиву і будови державности.

Не треба й казати, що вся ця Самчукова теорія дуже дерев'яна і цілком непереконалива, і нам здається, що ця „трійка друзяк“, яка „під Здолбуновом випала з вагону“, так само добре почувалася б і діяла б у польовій банді чи іншій, якби їм була трапилася подібна нагода, як трапився подорозі Балаба. Те саме і з Балабою — якби німці не арештували його, він не був би Трояном, яким зробив його простий випадок, і більш нічого. Та ситуація так зложилася, що він зійшовся з трьома бувшими комсомольцями і вже разом із ними, коли його ум просвітила така блаженна думка, або коли в нього нагло збудилася національна стихія, він вирішив організувати повстання проти німців. Але не народна кривда зрушила його „стихію“, тільки особиста. Цим автор наче спробував підкреслити, з одного боку, що нарід зривається до боротьби відрухово, стихійно, як тільки щось порушить його підсвідомі сили, що дрімають у ньому, і не потребує до того ніякої, як він каже, „доктрини“, а з другого, вже досить недвозначно, виявляє своє, делікатно казавши, неприхильне наставлення — посередньо і безпосередньо — до націоналістичного руху, його політики, ідеології чи, як він каже, „доктрини та лінії“. Ми не робимо йому з цього приводу

якогось закиду і немає з цього приводу ніякого жалю, бо письменник має повне право висловлювати себе, як йому треба і як йому хочеться, але ми тільки стверджуємо факти, які знаходимо в його повісті і пробуємо знайти та визначити ту точку, з якої він дивиться на світ.

А проте, все те, що Самчук у своїй повісті показує, як незалежне від усяких „доктрин“, тобто від націоналізму, саме і є націоналізмом. Та стихія, яку ми тут назвали національною і яку автор пробує протиставити націоналізмові, саме і є тим націоналізмом, який автор хоче, коли не заперечити, то бодай злегковажити. Те стихійне й підсвідоме в української людини і є **основою**, на якій спирається націоналістична ідеологія, є тією вихідною, так сказати б, силою української людини, з якої розвивається свідомо воля до незалежності. Тільки вона розвивається не сама від себе, але під впливом цілево організованих чинників. Самчук, мабуть, цього не знає і коли в його інтенції є змініалізувати націоналістичний рух та його дії, то він не помічає, що своїми аргументами він сам себе побиває, бо потверджує органічність націоналістичного руху психіці української людини. Цього не хочуть бачити противники націоналізму, хоч дуже добре бачуть його вороги — в даному разі московські большевики. І дальший з того логічний висновок, що націоналізм ніяк не є елементом ніби чужим українській людині, як це багато хто любить говорити (Шлемкевич), а зовсім навпаки — він є **явищем органічним**, виростив з глибини української душі, з його найглибшої і найнезбагненнішої підсвідомости.

Ствердивши такі то сили в психіці української людини, Самчук спробував показати, як вони виявляються. Для цього він собі придбав такого Балабу і ще трьох бувших комсомольців, які зорганізували т. зв. „Зелену Бригаду“, повстанську ватагу чи загін і роблять „революцію“. Але не бачить, чи не усвідомлює Самчук однієї речі, що та революція, яку він у повісті показує, це вже для нас **давно пройдений етап** і належить до вчорашнього дня. Та національна стихійність, виявлена в такій формі, як у Самчука, була більш природна і якоюсь мірою навіть зрозуміла в часі наших визвольних змагань, коли не було міцної порядкуючої і керуючої сили, щоб ту стихійність належно для добра народу використати. Тепер же та стихія доволі (хоч іще не зовсім таки) упорядкована, схоплена в організаційні рямці і скерована в доцільну дію, щоб на випадок чого, борони Боже, не повторилися вісімнадцяті роки.

Одначе це не тільки впорядкована сила, це й свідомо дія, продумана й цілеспрямована акція збудити ту національну стихію чи ті підсвідомі сили, які дримають у народі, оскільки ще ясно не усвідомлені, збудити їх у якнайширших масах нашого народу і викликати ті глибоко в народній душі закладені душевні якості й прагнення та сформувати їх у міцну й здорову силу ще далеко до того, коли вони змогли б збудитися під впливом безпосередньої загрози, що зависла над ними, або коли відповідно склалися б обставини і народ почав би стихійно виявлятися таким способом як Балаба-Троян із друзями. В тому саме і справа, що організований націоналізм старається ті дримаючі в народі сили держати готовими й відповідно напнятими, в певних організаційних формах, щоб доцільно й успішно використати їх для повного визволення народу. Якби шукати аналогії в нашій історії, то це був би другий етап Хмельниччини, коли гетьман уповні усвідомив свою роль і з особистого месника й повстанського отамана став провідником народу й держави.

Самчук одначе воліє спинитися на першому етапі Хмельниччини й показувати те, що в Хмельниччині було лише стихією, несформованою в виразно державницьку ідею, що пхнуло Хмельницького проти поляків, але не проти Польщі, або що в вісімнадцятих роках було отаманією і що кінець-кінців виявляло тоді чи тоді лише більше або менше усвідомлені або й не-

усвідомлені прагнення, а не те, що було ясно усвідомленою і зорганізованою дією. Отак стихійно і діє Троян, якого автор ставить нам за зразок українського патріота-повстанця, але який тільки згодом усвідомлює певні правди, нині вже всім загально відомі. Тільки ж Самчук їх не бачить, тому й воліє трактувати їх як щось дуже далеке й нереальне. Бо й його Балаба-Троян почав неначе Хмельницький, але не так скінчив, бо автор відібрав йому життя, хто знає, чи й не тому, щоб потім не показати його націоналістом, що для такої людини як Балаба було б неминуче.

Подібних аналогій можна шукати і в новішій нашій історії, скажемо, в вісімнадцятих роках, коли зразу виявлялася стихія, потому отаманія, а коли прийшло до організації плянової акції й сили, вже не було часу, бо прийшов моральний розклад; національну стихію не було спрямовано в потрібне русло відповідною організованою силою, і вона змарнувалася.

Проте деякі учасники визвольних змагань зробили з тієї болючої лекції певні висновки і, навчені власним досвідом та історією, вже заздалегідь подумали про те, що така історія повторитися не сміє. Вони й створили організацію, яка не лише дбала б, щоб помилки вісімнадцятих років не повторилася, але й діяла б свідомо й цілево в тому дусі, щоб нарід був готовий на всякі можливості в неозначеному часі, а може навіть і самий такі можливості творив би. Це були „увісти“-націоналісти, які ставили собі завдання не допустити до того, щоб вороги знову приспали нарід і збудили його в огні, як казав Шевченко, окраденим.

Таким чином Самчук, зігнорувавши певні наші досягнення, завернув колесо нашої історії взад, до стану того примітивізму, в якому ми були в певному часі, коли починали організувати державність. Тоді сили для такої державности, ті стихійні сили, були і стихійно виявлялися, але не було досить міцних, свідомих і організованих державницьких сил, які б ту стихію використали і вдержали в певних організаційних рамках та повели до певної мети.

Самчуків Балаба-Троян з друзями і є тією стихійною, але невпорядкованою і недисциплінованою силою, яку треба було схопити в певні організовані рядки. Балаба підняв повстання проти німців, але всіми силами застерігаючись проти якоїсь вищої організованої акції. Він багато разів відпекується від націоналізму і від спільної, одним центром керованої акції. Щоправда, троянівці довідуються, що існує УПА, бо до них приходили від неї делегати; вони навіть знають, що є якийсь диспозиційний центр і головне командування, але в них немає зацікавлення спільною дією. Вони, правда, навіть підпорядкувалися, коли до них приходили з УПА і вимагали включитися, не лише формально, але й фактично прийняти зверхність“ (ст. 208), але вони зробили це тільки формально, а фактично Троян діяв і далі на власну руку, як незалежний отаман. Формально Троянова „Зелена Бригада“ стала частиною загального фронту УПА-Північ (це Самчукова концесія УПАрмії), але фактично це було Троянові зовсім байдуже, і в дійсності він і не думав включитися в загальну військову дію, в загальний фронт УПА. Йому йшло засадничо лиш про те, щоб „дешево не віддати своєї шкури, ну, і... щоб вписати в історію якийсь такий матеріал для майбутнього кобзаря... Щоб було за щось колись зачепитись (стор. 208) (підкреслення моє — Б. Р.).

Отже Троян не за плянову й організовану акцію, не за визволення, не за національну ідею, але... за матеріал для кобзарів, за власну, іншими словами казавши, славу. Все інше він уважає за „боротьбу за трони“, в якій ніякої участі брати не хоче і ніякої генеральної лінії знати не хоче. З цієї „лінії“ він навіть злегка іронізує. Не знали її, мовляв, бійці під Тернопілями, легіони Цезаря, солдати Джеферсона, Айзенгавера й Черчіла, то

й йому не треба. Це дуже нагадує відомий вислів дядька, який казав, що ні його прадід, ані дід не знав письма, ні батько, то й він проживе без нього.

Це може й правда, що легіонери Цецаря і вояки Айзенгавера чи Черчіла не знали „генеральної лінії“, але за них знали їх командири, а вони воювали з наказу уряду й держави, але вояки визвольної армії, та ще підпільної, мусять бути свідомі того, за що воюють, отже мусять знати „лінію“, інакше не підуть воювати. Та Троян її не знає і знати не хоче. Автор характеризує його так: „Був людиною чести. Не зносив насильства. Не був для такого роджений. І тут уже ніякі доктрини. Тут уже його людське“ (ст. 286). Чи не є це тип „отамана“ вісімнадцятих років?! Тип егоцентричної людини, яка живе сама для себе і для заспокоєння отого свого „людського“. А хіба визнавати якусь „лінію“, це вже нелюдське?

В цім „отаманстві“ і вся суть Самчукової повісті. Він воліє стихію, ніж організовану дію, воліє отаманів і децентралізацію в військових справах, ніж дисципліну і централізовану військову дію, він воліє отаманщину, ніж один провід і одну армію. Коли енергія народу скерована на централізацію визвольних дій і сил, щоб успішніша була боротьба, Самчук створює нам образ повстанського отамана, який понад усе ставить своє „людське“. І чомусь автор називає його людиною чести — якої?

Провідну ідею повісті можна сконкретизувати менш-більш так: не треба ніякого націоналізму, ніякої ідеології, ніякої УПА, ніякого проводу, нарід визволиться і без того, своєю стихійною силою, як Балаба-Троян, бувши комсомольці та інші того рода „стихійні“ українці. Коли приїде відповідна хвилина, національна стихія відізнається в народі і він піде в партизанський бій. А що з того вийде, він не знає, бо це його й не цікавить . . .

Ці зауваження до повісті можуть викликати зауваження на зауваження, що ми ніби визнаємо формальну методу в мистецтві, а тут оцінюємо повість з боку її змісту й ідейности, отже в дійсності визнаємо примат змісту.

Можливо, що так декому буде і здаватись, але воно зовсім не так. Мірилом вартости літературного твору буде завжди його форма, але не в тому вузькому розумінні, в якому її у нас загально приймають, тільки в найширшому понятті, в якому мається на увазі не тільки технічні засоби (техніка твору), а все те, що може відповісти на питання **як**, отже **як** автор сформував чи уформував свій твір, або краще, той матеріял, що нагромадився в його уяві, **як** він підійшов до нього, **як** він його бачив, з **якої** висоти дивився на нього, на тему і на свою ідею. Бо вартість літературного твору — не тільки мистецька, а всяка — залежить багато і від того, як автор дивиться на справи, які заторкує в творі, з якої точки бачення, з якої, так сказати б, висоти він на них дивиться. А ясна річ, що що вища точка бачення, то ширший горизонт, то більший засяг, то ширший світогляд і менші маловажні деталі. Тоді зникає з поля зору чи дуже зменшується Дермань, навіть Волинь чи Галичина чи інша частина, а видна стає цілість. І такий твір, що показує цілість, а не окремі дрібонькі частини, має, без сумніву, багато більшу вартість, аніж той, що показує світ з точки бачення авторового села. Без сумніву, і таким творам не заборонено бути, ба навіть їм часом і треба бути, але такі твори не можуть претендувати до великої літератури чи до високого мистецтва, тільки мусять залишатися в своєму регіональному чи провінційному значенні, як і мистецького, так і загального погляду. Бо завжди досконалішою формою твору буде та, яка показує цілість у частинах і частини в цілості, аніж та, що бачить лише частини і не бачить цілості. Вершком мистецької досконалости, за св. Августином, є гармонія усіх частин, усіх складових елементів в своїй цілості, але в такій цілості, в якій частини не розпливаються і не виникають, а залишаються помітними і виявляють саме ту гармонію, яка створює естетичне почуття.

Як відомо, нова українська літературна мова на протязі своєї історії не раз була заборонювана чи обмежувана в ужитку, і робили це всі загарбники українських земель — Росія, Польща, Румунія, Угорщина, Чехословаччина. Здебільшого ці переслідування української мови мали на увазі її зовнішнє „життя“: її не допускали в школу, в науку, в культурне громадське життя. Але були й такі факти, коли ворожі їй сили втручалися в її середове (внутрішнє) „життя“, в її середову будову. Таким втручанням була, наприклад, вимога царських адміністраторів у Росії, щоб П. Куліш у дорученому йому перекладі маніфеста 19. лютого 1861 року про скасування кріпацтва зберіг російські адміністративні терміни, а не запроваджував українських. Сюди ж, до таких фактів, належить і таємний обіжник Головної управи в справах друку (1881 р.), щоб цензори не допускали „въ малороссійській говоръ новыхъ словъ, вновь придуманныхъ и взятыхъ изъ языковъ польскаго и нѣмецкаго“. Таким же втручанням було й накидання українській мові російської „ярижки“ та заборона кулішівки. Коли в Галичині фонетичний правопис заборонила греко-католицька ієрархія, то й це було втручання такого роду, бо це теж калічило українську мову фонетично. Тільки в 90-их роках минулого століття в Галичині й на Буковині офіційно запроваджено „фонетику“, але церковна адміністрація й далі чинила опір цій реформі і в своїх виданнях та канцеляріях уживала т. зв. „етимології“ аж до 1914 р. А на Закарпатті „етимологія“ панувала аж до другої світової війни. В російській імперії українська літературна мова позбулась такої „опіки“ аж після революції 1905 р. Та найбільшу волю для свого розвитку здобула українська літературна мова після революції 1917 р. Цей розмах „волі“ був такий великий, що й більшовики, завоювавши знов українські центральні й східні землі, не відважувались на протязі 20-их років обмежувати цей середовий розвиток. Але вже в 30-их роках вони відновили, ба й безмірно посилили оту царську практику втручання в середову будову української мови. Це вони робили під приводом „викорінювання націоналістичного шкідництва на мовному фронті“ та цинічного „зближення з братньою російською мовою“. Внаслідок цього українські письменники й автори взагалі (як і письменники інших поневолених народів СРСР) опинилися в такому прикрому становищі, в якому ніколи ніде в світі жаден письменник не перебував: **пишучи рідною мовою, вони не тільки не мають права любити її, з любов'ю добирати якнайдоцільніших засобів для вислову своїх творчих задумів, а ще й думати про те, щоб не вжити того, чого не можна вживати, якогось слова чи форми.** Та ще й як не можна! Адже такі „злочини“ привінують там мало чи не до контрреволюції! Зазнав же був такої „проробки“ уже в 50-их роках один з найкращих тепер на Україні знавців української мови поет Іван Вирган! Про це згадав М. Рильський у „Листі до Івана Виргана“, надрукованому в харківському журналі „Прапор“, ч. 10 за 1959 р., похваливши його „багатство мови“, що за нього йому (Вирганові) „довелося випити чимало гіркого“. І хоч Рильський пише це в минулому часі, але фактично цей дикий, безглуздий стан фактично триває там ще й досі. М. Рильський недавно натякнув (у ст. „З гадок про мову“) на те, що є навіть списки заборонених слів. Правда, останнім часом українським письменникам начебто дозволено „любити й шанувати рідну мову“. Так була сформулована тема статті головного редактора „Літературної газети“ Антона Хижняка, надрукована в ч. 39, з 20 травня 1958 р. — „Любімо, шануймо рідну мову!“ Тоді ж таки з'явилися в ч. 5 журналу „Вітчизна“ й „Нотатки про мову“ Степана Ковганюка, що висловився проти росіянізмів в українській мові. Сміливіше заговорили на цю тему на останньому з'їзді письменників

України, що відбувся в Києві в березні 1959 р. Тодішній голова Спілки письменників Микола Бажан у своїй доповіді на тому з'їзді сказав:

„Перед українським письменником стоїть, зокрема, ще одна категорична вимога — це вимога чистоти мови, пошани й любови до її законів, до її лексичних фондів, до її багатства, що про нього ми часто забуваємо, а то й не знаємо, не вивчаємо, не відкриваємо . . .“ „Треба зрозуміти, що не виявом, а, навпаки, приниженням братерства мов російської і української є знецінення мовної своєрідності, практика безграмотного »суржика«“. („Літературна газета“, ч. 20, 11. березня 1959 р.).

На тому ж таки з'їзді пролунав і енергійний вірш М. Рильського „Рідна мова“ та виступ на оборону своєрідностей української мови О. Кундзича. Рильський засудив оту, згадувану вище царську практику втручання в закони української мови так:

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів, гарячу,
І осліпити й повести
На чорні торжища незрячу,
Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати.

(„Зміна“, ч. 4, квітень 1959 р.)

О. Кундзич протестував проти „догматизму“ в мовній практиці редакторів, взявши під оборону зокрема форму дав. відм. на -ові, -еві та кличну форму. Після цього з'їзду почали засуджувати „російсько-український суржик“ рецензенти в рецензіях на нові видання. Напр., у ч. 8 „Вітчизни“ за 1959 р. у розділі „Трибуна читача“ дано декілька рецензій на видання Товариства для поширення політичних і наукових знань, а в „Нотатці про газетну мову“ Олена Пархомовська написала так:

„На жаль, працівники радіомовлення і редакції газет, замість доносити до слухачів і читачів неоціненні скарби багатющої української мови, виховувати в них почуття мови і прищеплювати любов до рідного слова, часто посиляють в ефір і дають на шпальтах газет такий суржик, що стає боляче й прикро“. („Вітчизна“, ч. 8, стор. 207).

Але суспільно-політичні умови легальної боротьби за здійснення „любови до рідного слова“ там і тепер такі важкі, що в цьому розумінні зроблено ще й досі дуже мало. І важність та болючість цих умов відчувають, напевно, ті — скажу так — нечисленні одиниці наших старших діячів, що взяли на себе ініціативу й завдання прощтовхувати цю справу далі, що хочуть відновити права української літературної мови на нормальний розвиток. От, М. Рильський, взявши участь в обговоренні „питань сучасної мови“ (стаття „З гадок про мову“), зазначив, що йому „просто боляче бачити, що нашій літературі, і особливо в пресі майже зовсім — з дивовижною і навряд чи корисною послідовністю — викорінюється форма давального відмінку на -ові, -еві, -еві, а живаються далеко менше поширені в живій мові форми на -у, -ю“. („Літ. газ.“, ч. 56. 14. VII. 59 р.). А коли читаєш статті О. Ільченка, що власне, й розпочав цю „дискусію“, то теж аж боляче бачити, як сердешному доводиться викручуватися між Сциллою і Харібдою. Він надрукував дві статті „Слово, чому ти не твердая криця?“ („Літ. газета“, ч. 56. 14. VII. 59 р.) і „Відповідь на листи“ („Літ. газ.“, ч. 61, 31. VII. 1959 р.). Ільченкове становище тим важче, що він узяв під свою оборону своєрідність української мови

в лексичі, тобто ту царину, в якій найдужче відчувається русифікаційний тиск. У цій обороні він сперся на записку Леніна „Об очистке русского языка“, що в ній іде мова про надмірне вживання чужомовних слів. Але те, що дозволене для мови панівного народу, не обов'язкове, ба й не дуже бажане для мови поневоленого народу, і звідси його труднощі. А він же (Ільченко б то) спробував був узяти під оборону такі слова, як „відсоток“, „книгарня“, що до них, мовляв, у російській мові немає слов'янських відповідників! Це ж той „пуризм“, що його в 30-их роках почали „викорінювати“ як „націоналістичне шкідництво“! Тим то йому довелося подавати це ось у такому „супроводі“: „Всі народи Радянського Союзу люблять і шанують розкішну (? — В. Ч.) в своїм багатстві мову російську і перед цілим світом пишаються нею як своїм державним достоянням (? — В. Ч.). Ми радіємо, коли потрібні нам добрі російські слова, хоч би й те ж саме „достояння“, вступають у чертоги (? — В. Ч.) мови української. Ми радіємо, коли російські, тобто наші радянські слова, ось такі, як совет, колхоз чи спутник, входять і входять у вжиток народів Землі“. І так далі, і тому подібні нісенітниці. Бо це ж таке нелогічне супроти вимоги очищати українську мову від тих же таки росіянізмів, бо це абсурдне з психологічного боку. Чому носії даної (української) мови мали б радіти в зв'язку з успіхами іншої мови (російської), та ще й тієї, що загрожує самому існуванню першої мови? Це явна „перестраховка“ авторова, що свідчить про небезпечність боротьби за своєрідність української мови. Ще більше „перестраховочного“ матеріялу в другій його статті „Відповіді на листи“ („Літ. газ.“, ч. 61, 31. VII. 59 р.). Можна навіть сказати, що він майже цілком перекреслив ті позитиви, що їх висунув був у першій статті, а головне — що мусив засудити „марні намагання віддалити мови братніх радянських народів од мови російської, котра навіки стала материнською державною мовою соціалістичних націй Радянського Союзу“. І оті свої пропозиції щодо реабілітації засуджуваних раніше слів він звів, кінецькінцем, до російсько-українських паралелізмів („паночка“ й „барішня“, „місто“ й „город“, тобто повернувся до того ж таки „суржика“). А паралелізми ж (не синоніми!) — це взагалі не бажане в будь-якій мові явище, а в українській, остаточно ще не впорядкованій, це просто шкідливе. Навіть тоді, як це були б і не російські, а українські слова.

Показовий також той факт, що з цієї „дискусії“ насправді нічого не вишло, люди, мабуть, побоювалися в неї встрявати, і її „припечатав“ Віталій Русанівський черговим (бо скільки вже їх було за сорок років „радянської“ влади!) викладом сталінських загальників про розвиток національних мов за соціалізму. Автор дав заголовок своїй статті „Нові перспективи розвитку національних мов“, мавши на увазі хрущовську семирічку, але нічого нового проти давніших більшовицьких писань на цю тему не сказав. („Літ. газ.“, ч. 60, 28. VII. 59 р.). Я вжив тут слова „припечатав“, дарма, що вона в „Літературній газеті“ була не остання — останніми були оті „Відповіді на листи“ О. Ільченка, але ті „Відповіді“ були тільки продовженням його попередньої статті, і, як я відзначив, нічого нового він у них не висунув. Отже, в цій дискусії взяло участь всього тільки три автори. А наші ж люди, як відомо, так люблять писати й сперечатися на мовні теми! Тільки ж там, либонь, і тепер такі „розумніше“ тримати язика на припоні . . .

Та й те треба мати на увазі, що насправді ніякого офіційного дозволу на „любов“ до української мови ніхто там не дав, ніяких офіційних документів у дусі колишніх постанов партійних з'їздів чи ЦК партії немає, а оті статті А. Хижняка й інших та виступи типу Бажанового можуть бути кожної хвилини проголошені „шкідницькими“, „націоналістичними“. (Хоч, ясна річ, вони теж були можливі тільки із санкції вищих органів влади). Навпаки, у зловісному законі Верховної Ради УРСР не українську, а російську мову висунуто на перше місце, бож її проголошено „могутнім засобом міжнаціо-

нального спілкування (взаємнення? — В. Ч.), зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури". (За ст. „Працювати по-новому“, „Українська мова в школі“, ч. 5, 1959). А в офіційно переглянutoму й перевиданому в видавництві Академії наук 1959 р. „Українському правописі“ ще й далі подбали про те, щоб „усунути розбіжності в ряді правописних моментів, спільних для української і російської мови (деякі особливості пунктуації, вживання великих і малих букв, написання слів разом, через дефіс і окремо, правила переносу та ін.)“. (За хронікальною нотаткою „Нового шляху“, з 19. X. 59 р.). Має значення перестороги для всіх національних республік і недавня нагінка на казахстанських діячів за опір русифікації їхньої мови (див. „Нью-Йорк Таймс“ з 15. X. 59). Така офіційна атмосфера навряд чи заохочує людей широ „любити рідну мову“.

А взагалі кажучи, яка це образлива для українського народу ситуація! Любити й дбати про свою рідну мову можна тільки при умові, що й мову-імперіялістку вважатимеш за „материнську (матірню? — В. Ч.) державну мову“, за „другу рідну“! Це так, як було в XIX ст. за царя: хочеш ставити українську п'єсу, став і російський водевіль. Ситуація образлива й абсурдна! Абсурдна вона тому, що від русифікації української мови російській мові фактично користи немає, бо від того, що українській мові накинуто якісь там російські слова чи вислови, вона, мавши відмінну фонетичну і граматичну структуру, до російської ближчою не стане. Це тільки казенний ідіотизм — така вимога. Та й чому про те, якою має бути українська мова, мають вирішувати не самі українці?

Відзначені умови здійснення побажань щодо відновлення права української мови на вільний розвиток — це об'єктивні перешкоди. Але можна говорити ще й про, так би мовити, „суб'єктивні“ труднощі.

Кажучи це, я маю на увазі брак досвідчених українських мовознавців, чи, як у 20-тих роках казали, мовників. Цих останніх у 30-их та 40-их роках винищено, як кажуть, до ноги, і старших, ще дореволюційного покоління (Є. Єфремов, А. Ніковський, Олена Курило, Ганцов, Олекса Синявський, Є. Тимченко, Смеречинський і ін.), і молодших, уже „радянського“ виховання (Німчинов, М. Йогансен, М. Суліма, Троян, Осипов і ін.). Залишився з тих часів тільки один мовознавець високої кваліфікації — Л. Булаховський. Один на сорок мільйонів людності Республіки! Та й залишився він, безперечно, тільки через те, що він не українець, і що працював не тільки в українському мовознавстві, а й у російському. Ці, сказати б, „біографічні“ відомості мають певне значення і для характеристики його діяльності в українському мовознавстві. Не можна, звичайно, заперечувати користи від його праць у царині українського мовознавства, а також того, що він якоюсь мірою рятував українське мовознавство тоді, як українців було вилучено з нього, але мені цілком ясно, що поперше, доля української мови його ніколи особливо не хвилювала, а подруге — він не міг домагатися такої повноцінної якості в українській літературній мові, як це робили українські мовознавці, бо сам добре української мови не знає. Він же ніде й ніколи — оскільки це нам відомо — не виступав на оборону української мови, а коли М. Рильський у ст. „З гадок про мову“ навіть викликав його висловитися в зв'язку з розпочатою дискусією, він не відгукнувся на це. Цього власні українські тексти — звичайний, офіційно дозволений стандарт, без такого багатства, яке ми маємо, наприклад, у текстах С. Єфремова, А. Ніковського, А. Кримського чи й таких молодших, як М. Суліма, М. Наконечний, Смеречинський. Навколо нього тепер гуртуються зовсім нові люди, нова молодь, як у літературознавстві навколо О. Білецького (теж фактично українсько-російського науковця) гуртуються молоді літературознавці й письменники. А загальне враження від їхніх текстів і їхньої мови

таке, як було в 20-их роках від мови перших „радянських“ авторів. Отож вони здебільшого й виступають на мовні теми так нефахово, як виступив і О. Ільченко, і їхня мова часто погана не тільки через обмеження, а й через незнання.

Одна з важливих причин русифікаційного „впливу“ — той факт, що величезна більшість науково-технічної літератури й підручників — це переклади з російської, а не оригінальні праці українських учених. Мені довелося випадково переглянути, напр., такий підручник, як „Історія стародавнього сходу“ В. І. Авдієва, „Астрономія“ Воронцова-Вельямінова, і я там знайшов безліч росіянізмів, навіть таких, що в інших текстах не повторюються. Те саме в „Кулінарії“ Маслова. Перекладають же тепер навіть „Дитячу енциклопедію“. Недаром ще М. Куліш нарікав на перекладачів.

Загально кажучи, наявність елементів русифікації в сучасній літературній мові на Україні можна пояснити чотирма конкретними причинами, а саме: а) прямим тиском і заборонами („льотчик“ — не „літун“, „номер“ — не „число“ газети чи журналу); б) „перестраховкою“ авторів, що налякані гірким досвідом попередньої „практики“, воліють уживати відповідних російських, а не українських явищ, в) недостатньою обізнаністю „нових“ авторів та молоді з дотеперішніми досягами й багатствами української мови, і г) практикою перекладів. Цими різними причинами й пояснюється нерівність мовної досконалості в різних „радянських“ виданнях. Якщо мова в „Перці“ — чудова, у харківському „Прапорі“ — добра, то в „Рад. Україні“ багато гірша.

Які ж конкретні явища русифікації можна відзначити в сучасній українській літературній мові, якщо розуміти під ними не тільки прямі росіянізми, а й вилучення українських явищ через їх відмінність супроти російської мови?

Передусім треба згадати факт вилучення з української абетки літери Г, що потягло за собою й фактичне вилучення звука Г з української фонетичної системи. Вилучив цю літеру, як відомо, Андрій Хвиля на початку 30-их років, він скасував тоді весь скрипниківський правопис, але з літери Г зроблено найбільшу „націоналістичну контрреволюцію“, і її викинення закріплено навіть людською жертвою — одного харківського педагога (прізвиська, на жаль, не пригадую), що відважився був проти цього запротестувати, (а може, тільки висловив свою фахову думку в клясі), „пророблено“ в пресі за всіма правилами більшовицької „проробки“ і, мабуть, знищено.

Основний мотив цього вилучення зводився до того, що літера Г зовсім непотрібна, бо, мовляв, і слів таких мало. Але насправді таких слів, яких не можна правильно написати без Г, як це видно хоч би з Грінченкового словника, не так уже й мало. Правда, це здебільшого слова, запозичені з інших мов, але не можна сказати, що цього звука в фонетичній системі української мови нема. Як систематичне явище є він у гуцульському говорі (гід“, „гівка“), а спорадично трапляється в українській мові взагалі (звуконаслідувальні слова типу „гелготати“, а також у такому звороті, як „гля тебе“). Та й оті чужі слова, запозичені давно, так міцно ввійшли в звукову систему української мови, що ігнорування їх рівнозначне з каліченням української звучні. І коли, наприклад, газета „Сучасна Україна“ (мюнхенська) передрукувала з одного київського видання статтю Івана Гирлиги, не виправивши Г на Г (хоч інші „радянські“ написання вона звичайно виправляє), то цим вона порушила правильну вимову, обов'язкову на Україні й після „реформи“ Андрія Хвилі. Як аргумент на користь Г можна згадати й те, що потреба позначати цей звук на письмі була на Україні з давніх часів — у XIV в. за допомогою КГ, а з XVI в. — за допомогою спеціального знаку — Г. Та й тепер на Україні, коли стало не так „страшно“, науковці почали її знову вживати як допоміжний графічний засіб у своїх наукових працях (Ф. Жилко

в „Діалектології“, Київ, 1955 р., колектив авторів „Історичної граматики української мови“, Київ, 1957 р.). У шкільному навчанні відсутність Г спричиняє значні незручності. Так, у „Граматиці української мови“ А. Загородського (Київ, 1956 р.), на стор. 11, угорі, написано: „Основних приголосних в українській мові двадцять два“. А внизу, в петитній примітці, зазначено: „В українській літературній мові є два звуки, що позначаються однією буквою Г. Перший з них (протяжний) більш поширений: голова, говорити, голос тощо; другий — менш поширений, наприклад, у таких словах: ганок, гава, гудзик тощо (вимовляється, як російське Г)“. Таким чином, вийшло двадцять три звуки! А той двадцять третій можна навчитись вимовляти тільки за допомогою . . . російської мови!

Потрібна літера Г ще й для нових запозик з чужих мов, особливо для писання власних назв, що в них треба часом розрізняти G й H (Гюго — Hugo). Щодо цього сучасний офіційний правопис на Україні пішов цілком за плутаною російською передачею цих літер. У параграфі 90 сказано: „G й H звичайно передаються буквою Г: авангард, агітація . . .“ А потім додано: „В окремих словах (особливо англійського походження) H передається буквою Х, напр., хавбек, Хемінгуей“. Безглуздість цього „правила“ очевидна: в українській мові є і відповідний звук, і традиційний для його позначення знак, — так чому ж тоді його не передавати?

Взагалі розділ про правопис чужомовних слів — це прямий вияв русифікації української мови. Але цікаво, що цю суто-російську правописну традицію подано, як нібито українське „узвичаєння“. Так, наприклад, сказано про передачу західно-європейського L („залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові“) і подано приклади з російськими написаннями „інтеграл“, але „магістраль“. Так само „вмотивовано“ й передачу TH (грецька „тета“): „арифметика“, але „теорія“. Як відомо, в українській мові „узвичаєна“ більше „арифметика“, ніж „арифметика“, бо в західно-українських школах вчилися цілі покоління на цій традиції, тим часом як на Наддніпрянщині української школи до 1917 р. не було, а як вона стала, то галицьке написання як традиційно-українське перенесено й на наддніпрянський ґрунт; воно ж було й у скрипниківському правописі.

А втім, я сказав би, що з передачею таких чужомовних звуків, як L, TH, нім. EI, справа не така „болюча“, як з G й H: для української звукової системи „байдуже“ — „кляса“ чи „класа“, „арифметика“ чи „арифметика“, „Гейне“ чи „Гайне“ (в останньому важливо, що залишається двозвук в обох передачах). Але інша справа з передачею двозвука AU, що його, згідно з російською традицією передають тепер як AU (Аусбург). Річ у тому, що в слов'янських мовах взагалі, а в українській зокрема нема роззіву (hiatus-y), тим то написання AU суперечить звуковій системі нашої мови.

(Д. б.)

**Всіх наших передплатників, зитазів
і прихильників щиро вітаємо з Різдом Хри-
стовим і Новим Роком !**

До милого побаження в новому році.

В-во і Редакція „Київ“

Огляди й рецензії

М. Зеров. Corollarium; збірка літературної спадщини під редакцією **М. Ореста.** Інститут Літератури, Мюнхен, 1958, 224 стор.

Місце Миколи Зерова в нашій літературі виняткове. Він не лише лідер славетної плеяди поетів неокласиків і визначний літературознавець, але він як оригінальний поет і як літературознавець-критик, це перш за все учитель літератури, провідник нової української літератури, перед якою відкрились такі широкі перспективи розвитку після національної революції 1917 року і яку московський режим з такою послідовністю намагався й намагається загнати в тісні межі провінційности. Зеров розумів своє місце в розвитку нової української літератури і тоді, коли запальний Хвильовий виголошував романтичні гасла, Зеров точно і прецизно визначував, чого потрібно українській літературі, щоб вона, вийшовши на широкі шляхи розвитку, втримувала ходу на цих світових шляхах. Признаючи важливість політичного моменту свободи, без якої не може бути нормального розвитку літератури, вже самим маніфестуванням себе по стороні Хвильового, Микола Зеров ставив такі три, можна сказати, академічні, вимоги для розвитку української літератури:

1. Засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства і вперта систематична робота над перекладами.

2. Вияснення нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання.

3. Мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до початкуючих письменників.

Нова книжка творів Миколи Зерова під назвою „**Королляріум**“, що вийшла за редакцією Михайла Ореста в Інституті Літератури в Мюнхені, може бути доказом на ці твердження так само, як кожна інша збірка творів цього письменника, чи то поезій, як „Сонетаріум“ або „Каталептон“, чи то літературознавчих і критичних нарисів, як „До джерел“.

„Королляріум“ — це збірка літературою письменник клопочеться своїми творами, відчувачи, що їм може прийти

загибель в тому зацькованому часі, коли через голод в Україні вмирає його єдиний син, коли дружина йде в лікарню, а його самого гонять, як звіра, слідчі ворожого режиму, по через заслання на смерть.

Та чи не найцікавіший розділ у новій книжці творів Зерова — спомин „Мої зустрічі з Г. І. Нарбутом“. Тут Зеров описує сходини літературно-мистецького гуртка в домі Юрія Нарбута в Києві. Між приятелами бували, крім визначного мистця, Павло Зайцев, Сергій Єфремов, В. Модзалевський та інші. Зеров пише: „Там, на Георгіївським провулку, проти славетної брами Заборовського, у великих світлих кімнатах з стильовими меблями та колекціями старого скла, збиралися: художники, історики, історики мистецтва, критики, видавці, історики письменства. Панував щиро-товариський, привітний тон“.

І саме цю обставину хочу підкреслити. Кожна література вимагає довгого творчого процесу. Літературно-мистецькі сходини, такі, про які пише Зеров, надзвичайно сприяють розвитку літератури й мистецтва. І свідомий цього Зеров, який і пише в цьому спогаді про те, „скільки хисту і мислі, знання й веселощів вносило товариство в свої відпочинки“.

Можна сказати, що ці відпочинки наукової, мистецької й літературної еліти Києва сприяли витворенню тієї творчої атмосфери, без якої мистець і поет не можуть творити. І пишучи це, Зеров так і нагадує обов'язком відповідального вчителя, що традицію таких творчих зустрічей треба затримати. На жаль, обставини в Україні винесли українську літературу і мистецтво на публічні залі під осуд мас, а в слід за тим під засуд видних сесій московських окупаційних судів.

Треба бути вдячним редакторові, як і приятелям творчості Миколи Зерова в Австралії за їх грошеві пожертви, що вможливили видати цю чергову книгу творів відповідального вчителя літератури. Але і ця книга, як і попередні, не заспокоює нашого зобов'язання супроти

турної спадщини, тобто твори, які не були друковані окремими виданнями Зерова, чи теж узагалі ще недруковані твори. В книзі два оригінальні вірші й переклади віршів Сквороди (з латинської мови), Леконт де Ліля, Ередія, Горація, Папіні, Лукреція Кара, Пушкіна, Брюсова і Красіцького, а також спогади, рецензії і листи. Вже з уваги на завдання редактора зібрати недруковані в книгах твори, збірка „Королляріум“ є лише доповненням попередньо виданих творів Миколи Зерова. Найбільше місця (половину книги) займає переклад Пушкінового „Бориса Годунова“, і цей переклад, разом із іншими перекладами перерахованих вище поетів, від римських класиків до французьких неокласиків, — це зразки високоякісної й майстерної перекладацької роботи. Саме тут і треба шукати тієї засадничої ролі Микола Зерова, як учителя літератури. При читанні „Королляріум“ так і переживаємо свідомість, що промовляє до нас людина широкого літературного розмаху і глибокого літературного знання. І зразковим віршем і думкою так в оригінальних творах, як і в перекладах і статтях Зеров перш за все показує себе вчителем, який знає, чого вчити, і який вміє навчити. Це найкраще можна спостерігати на трьох рецензіях, які поміщені в цій книжці, а саме, дві на вірші двох початківців — Тенянка і Святогора, і на книжку оповідань і нарисів Мих. Грушевського. В коротких рецензіях на початкові твори двох віршописців Зеров не лише проаналізував ці твори, виявив їх банальність і нелітературність, але й виявив свій смак і відповідальність, про яку він не забував і при найблагішій обставині. В рецензії на книгу Грушевського Зеров дає точне окреслення жанру (пов'язання літературного таланту з науковою документальністю історика, що нагадує нам тепер Нобелівського лавреата Вінстона Черчіля) і дає окреслення того нового літературного жанру, який ставить, як нову проблему української прози. Надзвичайно цікаві листи, головню писані із заслання до письменника Чапленка. Це дальші сторінки трагічної української мартирології, не лише життєвої, але й літературної. З якою зворушливою ува-

Миколи Зерова. Микола Зеров — це та постать, яка вимагає монографії — великої і солідної монографії, в якій були б не лише всі твори цього письменника й критика, але й наукова розвідка про його творчість, як письменника й критика, біографія, бібліографія, і вичерпний нарис, що насвітлював би цілу картину літературної ситуації в Україні, і погляди Зерова.

Доки такої монографії про Зерова не буде, не можна заспокоїтись наше сумління не лише щодо самого Зерова, але й щодо нашого сучасного й майбутнього. Тим більше тепер, коли при зустрічі із західними літературами приходить часто розгубленість, і нема того вчителя, який сказав би своє авторитетне слово, де правда і де лож, де зерно і де полова. Такий вчитель був в особі Миколи Зерова і тому такий потрібний відклик до його творів. **О. Тарнавський**

М. Островерха. Обніжками на битий шлях. Накл. автора. Нью Йорк, 1957, 144 стор.

— **На закруті;** осінь 1939 року. Накл. автора. Нью Йорк, 1958, 142 стор.

Наш щирий і вірний співробітник Михайло Островерха, автор циклю „Наборзі“ в нашому журналі, видав оце в останніх роках дві книжки споминів, одну з часів юнацтва, 1921-26 років, коли вернувся з армії, а властиво з визвольної війни, що закінчилася на одному з відтинків интернуванням рештків Української Галицької Армії „союзною“ Польщею і приміщенням її в конц. таборах у Щепйорні, Вадовицях, Каліші, Стрілкові та ін., а другу з 1939 року до приходу сов. армії до Львова. Перша книжка більш приватна, в ній автор розповідає здебільша про свої т. ск. приватні переживання і тільки частинно торкається загальних справ, а друга загальніша, бо автор оповідає про загальні речі й події, які діялися в 1939-тих роках, і стосувалися до нього самого в такій же мірі як і до загального життя. Ця друга частина більше епічна, а перша більш лірична, друга цікавіша для широкого читача, а перша більш сердечна, т. ск.

інтимна, високо лірична і сентиментальна. Острове́рха взагалі сентиментальна людина, а ця сентиментальність впливає мабуть із його глибокого ліризму. Я дивуюсь як він не пише поезій. Видавши колись, разом із Є. Маланюком і М. Селегієм збірку „Озимина“, він покинув віршовану поезію, принаймні не видав ні одної більше збірки після „Озимини“ і перейшов на прозу, а радше на мемуаристику. Але помилково було б думати, що він позбувся ліризму, ні, ліризм, такий притаманний його психіці, що Острове́рха просто рядка не напише без лірики або хоч би без далекого відгомону ліризму. Це не перебільшення. Возьмім перший-ліпший рядок його споминів, то той ліризм виявляється навіть у інтерпункції, або системі перепинання. Про що б він не писав, він не може вдержатися від вияву своїх почувань чи настроїв у дану хвилину і виявляє їх ментально, окремими, вставленими, реченнями чи фразами, насиченими власне глибоким ліризмом, хоч вони самі собою є виявом ліризму. Через те в нього і стиль чи там мовостиль особливий, цілком відмінний від стилю наших письменників. Навіть будова речень відбиває його ліризм. Подібної ліричної наснаги не стрічаємо в жадного нашого сучасного і несучасного письменника. Ліричність Острове́рхи нагадує хіба індійського поета й письменника, Нобелівського лавреата Рабіндраната Тагора (про якого в цьому числі даємо статтю) що теж був незвичайно глибоким ліриком, і кожний його твір, навіть публіцистичний, насичений ліризмом.

Отак як читаємо книжку споминів „Обніжками...“, то ми весь час під сильним впливом авторового ліризму, який нам робить книжку незвичайно близькою, а переживання авторові майже нашими власними. І справді, майже кожне його речення ліричне, коли вже не окремою фразою, то бодай окремим словом, дібраним для того, щоб виявити авторове ставлення до даної речі чи справи, його стан душі в даній хвилині. І читаючи ці спомини ми більше звертаємо увагу на його слово, ніж на речі й події, які він розповідає. Вони більше або менше цікаві, але вони обов'язково забарвлені

певним почуттям, яке нас зворушує чи полонює.

Друга книга споминів „На закруті“ більш епічна, спокійніша, зрівноважена. Видко, що писав її уже не юнак, а зріла людина, яка дивиться на речі холодніше і роздумливіше. Та й матеріал цієї книжки відмінний, такий відмінний, що подати його в такій ліричній формі як у попередній неможливо, бо він вимагає радше описового стилю ніж передавального настрою. А з уваги на те, що в цій книжці пишеться про події польсько-німецької війни та перші дні большевиків у Львові, вона цікавіша взагалі і для читача, що любить епіку, акцію, події і факти загального значення. А пише він тут про речі досить маловідомі, тимто й цікаві самі собою.

Помилкою одначе було б думати, що тут не відізналася авторова лірична душа, правда, може, не такою мірою як у попередній книжці, але все таки дуже багато. Авторів мовостиль, може, трохи вирівнявся і „з'єпізувався“, але докорінно він не змінився, і ми й далі стрічаємося з масою ліричних і вставлених слів, фраз, речень тощо. Звідси й певна переваженість стилю комами, рисками (в багатьох випадках зовсім непотрібними) окликами та іншими знаками, що виявляють авторів стан душі. Звідси теж походить і те, що автор часто втрачає відчуття правильності чи потреби законів перепинання і ставить знаки навіть там, де їх не треба або можна без них обійтися. Можна навіть сказати, що автор втворив собі свої власні закони чи засади інтерпункції і користується ними зовсім довільно, ставлячи коми там, де вони зовсім зайві з логічно-граматичного боку, нпр.: „Бо й для Москви, і для Гітлера був це суціль, нічого, на тривале, не вартий клаптик паперу“ (ст. 13). Всі коми в цьому реченні можна зовсім добре випустити, бо вони непотрібні. Коли ж автор їх ставить, то це свідчить про певну логіку його думання.

Те саме можна сказати і про синтаксис, дуже часто занадто „індивідуальну“, та про словництво, не досить контрольоване, тому в словниковий фонд попадаються слова занадто діалектичні або й зовсім неправильні, як нпр. „косцьоль-

ний“ — немає в нас такого слова як „косьцьол“, а є „костел“, отже, коли хочеться, то „костельний“, а не „косьцьольний“. Або така форма, як „органістого“ чи „поету“ — чиста калька з польської мови. В слові „лядський“ — зовсім непотрібна буква „д“, бо це прикметник, що походить від слова лях, отже має бути „ляський“ (і не ляцький). Важко зрозуміти такий діалектизм, як нпр. поляки „мороки ссуть нам“ (ст. 37), або „по селах шпала польська поліція“, або „обидва партнери нишком реготалися, **мріючи**, як то один одного надув! В українській мові нормальніше вживання займенника **свій** зам. мій, наш, ваш, твій, нпр. „ми ... вислали наші поезії“, замість „свої поезії“, „я спакував мої речі“ зам. „свої речі“. Або конструкція такого речення: „О, давно вже, як я там був“, зам. „давно вже я там був“ (не треба „як“). А таке слово як „покидався“ не існує, нпр. „А книжки я не „покидався“, зам. „не покидав“, або, коли вже народне, то не „попускався“.

Отаких особливостей в книжках М. Островерхи досить багато. Не скажемо, щоб вони знецінювали книжку, але й не скажемо, щоб були байдужі, не шкідливі, коли мати на увазі, що обов'язком кожного письменника дбати про гарну, чисту і правильну мову.

Та спомини все таки дуже цікаві й вартісні, особливо ті, що в другій книжці. А ті з першої промовляють безпосередно до нашого серця, тому їх можна б назвати поетичними мемуарами, або навіть мемуарною поезією, якщо прийняти, що поезія буває не тільки в віршованій ліриці, але й у всякого рода невіршованій. Але як одні, так і другі свідчать перш за все про поетичну авторову душу, що виявляється, без перебільшення, майже в кожному рядку.

Б. Романенчук

Десятий зшиток Енциклопедії Українознавства.

Це останній випуск 2-го тому словникової частини ЕУ. Містить він на ст. 721—795 матеріал від „Закарпаття“ — докінчення з 9-го зшитка — включно до Зернов. Як і попередні випуски, праця незвичайно змістовна й цінна. Можна

зробити хіба ці завваги, які зрештою ні в чому не зменшують її ваги. А саме, при гаслі **Заславський** Давид слід було згадати його працю про М. Драгоманова, що вийшла двома виданнями: 1924 і 1934 р.; останнє вже спотворене автором у догоду режимові. А знову під гаслом **земляк** (польська письменниця Гелена Цембровська) — годилося б додати, що одну її новелю з українського селянського життя — „Савка Дудар“ — подав в українському перекладі з французького оригіналу разом з характеристикою письменниці Іван Франко в „Літературно-Науковому Віснику“ 1903 р.

Вол. Дорошенко

В. Дорошенко/ЖІНКИ-МАНДРІВНИЦІ

Докія Гуменна. Вічні вогні Альберти. Едмонтон, Вид. П. Пауша, 1959, 183 стор.

Ольга Войценко. Інший світ — інші дні; з подорожного нотатника — 1958. Вінніпег, Тризуб, 1959, 212 стор.

Українська подорожницька література, що має поверх 850 років, від славного „Хождєнія“ до Святої Землі Данила Паломника, ігумена з Чернігівщини, який поставив на гробі Христовому кандило (лямпату) за Землю Руськую та її князів, майже до кінця 19-го віку представлена була самими мужчинами.

Воно й не дивно, бо в давніх часах подорожування було зв'язане не тільки з великими труднощами, але й небезпеками для життя відважного мандрівника. Тут не місце перечисляти давніші спогади, але годі не згадати про найвизначніші як от із XVIII ст. подорожні записки киянина Василя Григоровича Барського, що цілих 24 роки мандрував по Європі й Близькому Сході.

З 19-го віку варто пригадати опис своєї подорожі з новопетрівської фортеці до Нижнього Новгороду нашого великого Кобзаря, а з пізнішого часу опис кругосвітньої подорожі галичанина, д-ра Ярослава Окуневського, що був лікарем в австрійській флотії. Перед 1-ою світовою війною подорожував по Україні проф. Дмитро Дорошенко, що описав свою мандрівку в ряді барвистих нарисів (1911—1913 рр., окремо двічі видані під заг. „По рідному краю“, Київ 1919

і Львів 1930). І от майже рівночасно з Д. Дорошенком починає свої мандрівки по світу покійна сенаторка Олена Кисілевська, що продовжує їх і по війні, вже за Польщі. Вона відвідує Швейцарію, Наддніпрянську Україну, а згодом Волинь, Басарабію й Туреччину. Її цікаві спогади з цих мандрівок не так давно перевидав у Бофало Степан Душенко. За нашого часу слідом Кисілевської пішли — наддніпрянка Докія Гуменна й канадійка Ольга Войценко.

Нелосидюща Гуменна, опинившись, як і ми, в Новому Світі, виявила неабияку рухливість і встигла об'їздити не тільки Америку, але й Канаду. Свої мандри по Америці описала вона у своїй книжці „Багато неба“ (1954 р.), уже рецензований у „Києві“.

Друга книжка, це „Вічні вогні Альберти“, що вийшла цього року в Едмонтоні заходом Петра Пауша. Це така сама цікава книжка, як і попередня. Коли перша знайомила нас із різними стейтами Америки і є свого роду путівником по ЗДА, що знайомить читачів, які не мають змоги побувати в тих сторонах, з їх природою й життям, в тім і земляків, що з ними довелося письменниці зустрічатися, то друга оповідає нам чуда-дива про одну з широких провінцій Канади — Альберту, про її степи, ліси й озера, про її міста й містечка, про казковий зріст їх. Про те, як на її очах серед хашів і багон постають великі підприємства — передусім нафтові, навкруг яких ростуть з дня на день оселі, прокладаються шляхи і т. д.

Авторка вміє не тільки барвно описувати те, що побачила під час своєї мандрівки, але знайомить читачів із постановам і працею відвіданих нею підприємств, послуговуючись тими відомостями й цифрами, що їх подали їй принагідні знайомі — місцеві земляки, яких вона, не так давно у ЗДА стрічала на своєму шляху. От і про цих наших людей, потомків колишніх галицько-буковинських чи й наддніпрянських піонерів оповідає вона прецікаві речі. Про те, як потомки цих піонерів вибилися врешті на поверхню канадійського життя й стали загальнопризнаними й шанованими співгромадянами Канади.

Авторка барвно оповідає про колишнє і теперішнє життя наших канадійських фермерів.

Оповідає й про національне життя сучасних фермерів, повне патріотизму в одних, і певну байдужність у других, зокрема серед молодшого покоління — явище, що й нам у ЗДА таке знайоме. Але розмах, енергія місцевих громадян, оригінальність заобсервованого життя надає книжці Гуменної особливо-радісного, сказати б, оптимістичного настрою, який передається й читачеві. Не життя в тій Альберті, а справжня казка. Але з-поза лаштунків його прозирають і затінені сторони життя, як ось стара бідна жінка, що бідує в найманій хаті, хоч має дві доньки, що „спанілі“ й не хочуть з нею жити (ст. 132), як батьки, що журяться як зберегти молоде покоління (ст. 93, 131, 146 та ін.), жадова грошей і пристрасть до чарки (138), злиденне життя робітників та їх запаморочення комуністичною дурійкою (див. ст. 161 про парафіян о. Сивенького) тощо. Але все це таке в її ентузіастичному оповіданні, що читається як повість. І я раджу прочитати це оповідання, де мова не тільки про вічні вогні, що добуваються з надр альбертійської землі, але й про колишнє й теперішнє життя наших людей. Цілий ряд цікавих силуеток нових альбертійських знайомих, що з багатьма з них заприятелювала наша письменниця, оживляє її розповідь. Одному з цих нових приятелів, п. Петрові Паушеві авторка завдячує появу обговорюваної книжки.

Друга книжка — це подорожні записки п. з. „Інший світ — інші дні“ Ольги Войценко, однієї з народжених у Канаді патріоток українок, про яких згадує в своїй книжці Докія Гуменна.

Авторка згадує при кінці своїх подорожніх спогадів, що здавна мріяла побачити інший світ поза тим, в якому жила — поза берегами Червоної Ріки й безмежними манітобськими полями, про який оповідали їй наддніпрянські земляки, покійні О. Бочковський, Дм. Дорошенко, Л. Білецький. Сподівалася, що всміхнеться їй нагода відбутися довшу подорож із своїм чоловіком, принаймні в Україну — на батьківщину своїх батьків і — свого чоловіка, але не суди-

лось — чоловік передчасно помер, а на Україну нелегко тепер дістатися. „Та переможна — каже п. Войценко — цінність і охота збагнути той „інший світ“, про який я читала, чи чула з оповідань, перемогла“ і ось у 1958 р. авторка вирушила в подорож до Європи. Звідти послала репортажі до вінніпезького тижневика „Український Голос“, з яких і склалася врешті ціла книжка. Подорожувала авторка з усіма вигодами вільної, незалежної людини, користалася з усіх модерних засобів комунікації, а не як доводилося подорожувати нашому братові — скитальця, поки ми прибилися з іншого світу в оцей „новий“. А що скрізь в Європі є наші люди, то авторка, маючи рекомендації, зустрічала на місцях їх зичливу допомогу.

І треба сказати, що вона теж уміє цікаво оповісти про свої переживання й зустрічі під час подорожування й враження від природи й людей, що їх доводилось їй спостерігати. Ці її репортажі, цікаві самі собою, можуть бути особливо цікаві як інформації і для її компатріотів у Канаді, чи взагалі в „Новому світі“, які не бачили „Старого світу“, або які мають намір піти її слідами. Авторка вміє всі старанні інформації доречно вплести в своє оповідання, а воно в неї завжди живе, дотепне, спостережливе, цікаве й барвне. Тому й репортажі не сухі й монотонні, а жваві й читаються з непроминаючим зацікавленням. Вона має хист оповідати про все, що бачила й пережила, своєю власною мовою, своїм ладом, і це є великий плюс її нотаток. До речі, книжка видана на гарному папері, добре оформлена й рясно ілюстрована, а крім того, написана непоганою українською літературною мовою, далекою від того жаргону, про який згадує Д. Гуменна на ст. 147-ій своєї книжки.

Словом, обидві книжки варті читацької уваги.

Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. Т. I, 1922—1935. Видано Абсолювентами Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту. Нью Йорк, 1959, 247 стор.

Українська Господарська Академія в Чехословацькій Республіці належить до найвизначніших надбань української політичної еміграції після упадку Української Народної Республіки. В історії української еміграції новітнього часу займає вона по праву одне з найголовніших місць поруч Українського Вільного Університету та інших навчальних і наукових установ, що їх здвинула еміграція.

Отже з однієї цієї причини згадане вгорі видання заслуговує на увагу й дослідника історії нашої еміграції й звичайного читача-українця. А разом є воно й милою пам'яткою для численних вихованків і вихованок Академії як їх Альма Матер та нечисленних уже їхніх професорів. І добре зробили колишні її абсолювенти, що спромоглися видати таку вартісну пам'ятку. Це покищо 1-ий том, що обіймає 1922—1935 роки існування УГА. Другий том становитиме історію УТГІ за час його існування в Чехословаччині, а потім на Скитальщині в Баварії (від року 1945 до 1952 включно).

УГА не була виключно високою сільсько-господарською школою. Її програма була значно ширша й тому належало б її властиво називати Українською Високою Політехнічною Школою.

1-ий том складається з таких відділів чи частин: I. **Структура Академії**, її генеза, факультети, з яких вона складалася: агрономічно-лісовий з 19 кафедр; Інженерний — 20 кафедр; Економічно-Кооперативний — теж 20; Устрій і порядок навчання. До цього розділу додані „Основні пляни навчання“ (ст. 24—38), де вчислені всі кафедри за їх назвами, педагогічний персонал (38—48, за абеткою) — як українці, так і чехи. Окремо подані біографії ректорів Академії — проф. Шовгенева, Бориса Іваницького, Сергія Тимошенка та одного з головних ініціаторів її оснування — Микити Шаповала (ст. 49—72). Закінчується ця частина списом учбово-допомогових установ УГА (ст. 73—85).

Друга частина присвячена студентству Академії та його громадському й товариському життю (ст. 86—102). Тут вчислені студентські організації й товариства, подано спис абсолювентів.

Далі маємо статтю проф. Б. Мартоса про Заснування УГА (102—117), спогади проф. Ол. Коваленка (118—123), проф. Б. Лисянського (124—126) та проф. Тамари Петрової (131—133); частина промови Євгена Маланюка з 1947 р. з нагоди чвертьстоліття УГА (ст. 127—130), в якій він з властивим йому хистом схарактеризував вагу Академії та її керманів; в решті „Подебрэдські зариси“ М. Єремєєва про відвідини Академії Митр. А. Шептицьким у вересні 1926 р., про Є. Х. Чикаленка й Подебрэдський Гумор.

Закінчується ця пам'яткова книга численними ілюстраціями, які займають майже половину її (ст. 142—247). Вони цікаві не тільки для історика Академії й її учнів чи професорів, але й для багатьох із нас, що знайдуть там обличчя осіб, так чи інакше зв'язаних з Академією, а між ними чимало своїх знайомих, з яких дехто вже й не живе.

Відкривається книга коротенькою українською передмовою видавців (ст. 6) та вступним англійським словом (стор. 7—11).

Треба погратувувати видавцям за цінний пам'ятник, що його вони здвигнули своєю гарно виданою пропам'ятною книгою зачинателям і творцям Української Господарської Праці. Це справді гідний наслідування патріотичний чин.

Липківський Василь, митрополит. Відродження Церкви в Україні 1917—1930, В-во „Добра Книжка“, Торонто, Канада, 1959, 335 ст.

Починаючи від т. зв. „Першого Хрещення України-Руси“ в часах князя Аскольда в 9 ст. аж до сьогодні, життя українського народу дуже тісно зв'язане з його Церквою. Як підносився нарід, могутіла й Церква, як занепадав нарід, занепадала й Церква. Це треба сказати про обидві українські Церкви, православну й католицьку, бо в дійсності невелика між ними різниця, та в однаковій мірі вони служать для добра свого рідного народу, одна на західних, а друга на східних землях.

Від 1686 р. українська православна Церква підпала під владу Московського Патріархату та підлягла обмосковленню,

головно у своїх верхах, де засіли московські або помосковлені члени її ієрархії, що зачали діяти на шкоду свого рідного народу. Найкращим доказом цього було щорічне кидання анатема на гетьмана Івана Мазепу. Такого пониження ще не було в українській Церкві.

Револуція в 1917 р. розвалила московську тюрму народів і на її руїні виросла українська самостійна держава, що сприяла відродженню рідної Церкви. Що ж показалося? Її обмосковлена ієрархія відмовилася від співпраці для добра українського народу. Що більше, як почин відродження Церкви вийшов від нижчого духовенства, обмосковлені єпископи відмовилися висвятити українських єпископів, як цього вимагали канони Східної Церкви. Тією відмовою вони штовхнули частину нижчого клиру та мирян до розпучливого кроку: висвятити свою власну патріотичну ієрархію дорогою „всенародної висвяти“.

Цим своїм кроком українська православна Церква перервала тяглість апостольської хіротонії, зривала з благочестям східного православ'я та поставила себе в ряди протестантських деномінацій, дарма, що соборно-правна ієрархія намагалася виконувати ті самі обов'язки й користати з тих самих прав, що їх мала канонічна ієрархія.

Цей нечуваний в Східній Церкві, так би мовити, революційний крок, безсумнівно, підірвав довір'я мирян до ієрархії й самої Церкви в дуже трагічних обставинах, бо широко відчинив двері польським агітаторам, що дуже скоро такі їх власними руками деяких нововисвячених ієрархів довели її до повної руїни.

Історію всіх отих подій написав сам творець Соборно-правної Церкви, митрополит Василь Липківський, що, безсумнівно, був великим свяцем і добрим сином України та цілим своїм серцем і душею бажав добра своєму народові.

Переглядаючи картки його „Історії Відродження“, написаної кров'ю його серця, приходить думка: чому по відмові московських, грецьких і навіть своїх єпископів допомогти встановити українську канонічну ієрархію, митрополит Липківський не звернувся в цій справі до

митрополита Андрея Шептицького, відомого оборонця православних та щирого патріота, і при його помочі та за його впливами на Заході можна було знайти вихід з того положення й об'єднати весь український нарід в одній Церкві.

Цю книжку повинен прочитати кожний українець, православний і католик. І добре зробив О. Мох, що видав її в „науку грядучим поколінням“. Це історичний документ великої ваги.

С. Д.

Howard Fast. Król jest nagi. Instytut literacki. Paryż 1958. 166 str.

Говард Фаст — це один з видніших американських письменників. Ще досить недавно він був комуністом і вірив, що комунізм, це нова релігія, яка принесе людям щастя. З комунізмом познайомився він ще в 30-их роках, а до партії вступив в 1943 р. В 1946 році переконався, що все, в що він вірив, було брехнею, а що свідомі люди називали брехнею, він уважав за правду. Про це він довідався від Хрущова, з його „таємного зізнання“ на з'їзді комуністичної партії. І побачив, що його і мільйони таких як він, обдурювали. От що він пише в своїй книжці:

„Я мав бога, що ходив нагий, але ніхто з моїх близьких не зауважив того. А тільки глупі люди, що не надаються до вищих становищ, не могли доглянути одягу короля — так і в моєму світі мільйони добрих і мудрих людей мали переконання, що лише ті, хто втратив честь, гідність, чесність і відвагу осмілюються говорити, що бог, якого ми шануємо за його достойний одяг, в дійсності є нагий, і ще до того в своїй наготі огидний“.

Фаст написав цю книжку, щоб виявити

правду, яку він пізнав, і ще тому, що розчарувався. Та все таки він ще й нині настільки наївний, що думає, ніби комунізм згине від самої правди, яку він і йому подібні виявляють, не усвідомлюючи що комунізм може згинати тільки тоді, коли буде розторожена та сила, яка його годує і ширить — Москва.

Говард Фаст розповідає в книжці про все, що бачив і пережив, відколи став членом комуністичної партії, а радше, від коли стрінувся з комунізмом. „Тоді бібліотекарка — він працював в публичній бібліотеці — показала мені по раз перший комуністичні писання. Нагло стала перед моїми очима візія здоров'я і порядку. Полумінь надії освітлив мою душу“ (ст. 17). І так крок за кроком автор проходить своє життя і змальовує свої переживання, події, які їх викликували, люди, з якими він зустрічався й працював, партійні божки, яким підлягав, партійну політику, тактику, поведінку з людьми, залізу дисципліну аж до терору включно. Словом, показав усе, що варто й треба знати всім таким, як він був, коли вірив в комунізм. А розповідає він дуже цікаво, барвисто, широко, і з сентиментом до тих, що як він, блудили й переживали партійний терор. Особливо цікаве його зображення партійних вождів, їх тактика супроти членів, які щось думають, їх безоглядність і жорстокість, абсолютна диктатура, а при тім примітивізм, умова обмеженість, але й хитрість, перверсія, фальш, забріханість і безмежне хамство. Хто про ці речі не знав, не чував, тому ця книжка відкриє такі речі, які йому ніколи навіть в сні не приверзалися б. А що багато людей того не знає, то й варто б їм цю книжку почитати, бо воювати з комунізмом не знаючи до дна, важкувато було б.

Б. Ром.

Camera Obscura

Сама свиня мішок дере, сама й квичить, каже народна приказка і каже святу правду. От наш землячок любезний, Петро Волинчик сам провокує нас і потім кричить, плаче, лається. Сфабрикував він собі листа, понерекручував слова, змінив

письмо, наробив навмисних помилок, щоб вийшло по-галичанському і, надрукувавши в журналі, зняв несамовитий галас про терор бандерівський. Це вже такій у нього спосіб, здавна відомий, провокувати, а потім кричати й плакати,

що його, мовляв, хочуть угробити. Але він зняв галас про терор не тому, що він терору боїться або смерті, де там, смерть радше його боїться, а від терору, то він сам майстер, але тому, що він проголосив ударну кампанію на тисячу передплатників і вдаряє на сантмент, співчуття і милосердя громадян, мовляв, дивіться, люди добрі, вже десять років чортові бандерівці тероризують мене, а я таки не даюся, бо що б ви б робили б без мене і мого журналу б. Тож дайш передплату. Ая!

Культ особи. Багрянородний Волиняк нарікає і жалується своїм читачам, що ми собі з нього трохи пожартували, коли він так підскакував коло Івана Багряного, як той їздив по Канаді, наче б хотів ордена

заслужити. А ми пожартували тому, що Волиняк почав був заводити **культ особи**, на советський лад, возхваляючи на всі лади свого партійного вождя і запевнюючи його й читачів як то народ весь український, без різниці віку, статі, стану, кляси, віри й політичних переконань, страшенно любить Багряного. Можливо, що й любить, але так само кричали колись такі письменники як Волиняк про любов українського народу до геніального вождя Сталіна і творили культ особи. Волиняк же походить звідти і звідти приніс із собою старі звички восхваляти вождів і кричати про буржуазних націоналістів, в цьому випадку про бандерівський терор. Е, брось, Петька, дурака валять!

Присуд смерти на М. Островецьку. На своєму літературному вчорі, якому рівного не мав ні один з письменників, що виступали в Філадельфії, включно з Маланюком, Осьмачкою та Самчуком, **Олег Лисяк**, наш „перший націоналістичний письменник“, як його охристовив його ж таки спеціально з Детройту з вітром над Янівською прибувши передмовець або вступнословець Зенон Тарнавський, сказав на закінчення вчора в битком набитій залі у своєму заключному слові від автора (з великої букви), коли говорив про те, як, коли, чому, чоґо, пощо, нащо, для кого й для чоґо він почав писати, що його намовив до того і ввів в літературу Михайло Островецька, якого він через те вважає своїм літературним татом.

— То він був п'яний, і його треба за те застрілити! — випалив один із слухачів і вийшов, витираючи з чола піт, демонстраційно із залі (Щоправда, він уже з пів години стояв у дверях).

Бібліоґрафія

Домашовець, Григорій. Слідами правди; історична повість з евангельського життя. Гартфорд — Буенос Айрес, 1959, 104 стор.

Волошин, Августин, о. Спомини. Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Філадельфія, „Карпатський Голос“, 1959, 56 стор.

Домашовець, Григорій. Напередодні світової реформації. Ньюарк — Саскатун, [без року видання], 157 стор.

Домашовець, Григорій. Вірний слуга. Життя й праця проповідника М. Лютого. Гартфорд — Вінніпег, 1956.

Lobodowski Józef. Pieśń o Ukrainie, z przekładem na język ukraiński Swiatoślawy Hordyńskiego. Instytut Literacki. Paryż, 1959. 33 str.

Липівський, Василь, митрополит. Відродження Церкви в Україні 1917—1930. Торонто, Добра книжка, 1959, 334 стор. ілюстр.

Kobzar. Ukrainian Folk Songs. Українські народні пісні. UNUF of Canada (МУН). Toronto 1959, 32 ст. ноти.

Альманах-Календар „Гомону України“ на 1960 рік. Торонто, [1959], 190 ст.

Друкарська помилка в ч. 4, ст. 13:

Жовтим клоччям скуйовдилось літо.

Листя виплеском — птиці клекочуть.

І шляхи під блідою поїліткою

— у ярмарочні прощі.

В другому рядку має бути „листя“, а не „лнстям“.

10-ліття оснування української католицької парохії ім. св. Йосафата в Трентоні, Н. Дж.

Княжинський, Антін, д-р. Дух нації; соціологічно-етнопсихологічна студія, Нью Йорк, НТШ, 1959, 291 стор.

Календар „Світла“ на Божий 1960 рік. Торонто, ОО Василяни, 1960[1959], 208 стор. ілюстр.

[Крип'якевич, Іван] Історія країни, з ілюстраціями. Нью Йорк, Говерля, 1960, 202 стор.

Ріпещийкий, Мирослав о. І. Київський літопис XII ст. (картини з історії Княжої України XII ст.); II. „Слово о полку Ігоревім“ (Лицарська поема XII ст.). Сторінки з історії української Церкви і Культури, VII випуск — II часть. Мюнхен 1959, 105 стор., ілюстр.

Савицька, Іванна. Незабудьки; вірші для дітей. Мистецьке оформлення Олени В. Войтович. Філадельфія — Нью Йорк, 1959, 46 стор. і ілюстр.

Товариство українсько-американських горожан. Золотий ювілей 1909—1959, 847-51 N. Franklin St., Philadelphia 23, Pa. USA. 1959 Редакційний Комітет: д-р Павло Дубас, інж. Іван Харамбура, Роман Карбівник, Вол. Борисевич. Обгортка Анни Стриковської-Тадзинської. 238 стор. ілюстр.

Чачковський, Лев (†) та Хмилевський Ярослав. Княжий Галич. Шкаго, Укр. Нац. Музей, 1958, 94 стор, мапи й рисунки.

10th Anniversary of the Founding of St. Josaphat's Ukrainian Catholic Church, Trenton, N. J. 1949—1959. [Трентон, 1959, 19 ст.] ілюстр.

Загляньте до коверти!

Там знайдете карточку, на якій виписано, скільки Ви винні за „Київ“ і за які роки.

Познайомившись із станом Вашого заборгування, **ВИШЛІТЬ НЕГАЙНО** чеком або грошовим переказом (навіть готівкою) Вашу залежність, коли, справді, не хочете довести „Київ“ до упадку. А коли таки конечно хочете „Київ“ утробити, то насамперед вишліть залежність і передплату на 1960 рік, а тоді вже робіть, що хочете.

Зробіть це зараз, негайно!

„КИЇВ“

Запрошуємо всіх наших дотеперішніх передплатників та всіх інших громадян, що ще цікавляться літературою, мистецтвом, наукою — до передплати журналу на 1960 рік.

ЯКЩО ВАМ ЗАЛЕЖИТЬ НА ТОМУ, щоб „Київ“, який кінчає вже десятий рік свого існування, дальше появлявся, то зробіть такі три речі:

1. Заплатіть негайно борг за попередній рік, коли Ви післяплатник.
2. Вишліть якнайскорше передплату за 1960 рік.
3. Придбайте хоч одного передплатника.

А за пожертви на пресовий фонд „Киева“ будемо дуже вдячні. Вони нас підтримують матеріально й морально.

В-во „Київ“

ОДА ДО ПІСЛЯПЛАТНИКІВ.

ЯК ДО ВАС ГОВОРИТИ, дорогі після-, після-, і тричі післяплатники — якою мовою, в якому тоні і якими словами до Вас промовляти, щоб Ви зрозуміли. Ми вже всяко пробували — і гостро, і твердо, і жартівливо, і сентиментально, і гробокопательно, і трагічно — а Ви... не чуєте, наче б це й не до Вас була мова. Невже Ви думаєте, що можна, наловивши влітку мух, за них журнал видавати і друкарню оплачувати?! Мухами можна єдино редакцію і співробітників годувати, а друкарні треба платити грішми, які Ви нам винні за журнал. Ми не можемо Вам постійно пригадки висилати, бо не маємо ані відповідного апарату для цього, ані фондів, хоч багатьом з Вас ми й так уже по п'ять-шість разів пригадки висилали, а Ви тверді як скеля. Твердий має характер, нічого й казати! Якби Ви так виявили стільки твердості в підтримці журналу, як у підриванні його, то ми б скоро подвоїли його об'єм. А так мусимо щоразу скорочувати, бо Ви постійно не платите.

А може 1960-ий рік буде переломовий, і Ви не тільки заплатите борги, але й станете передплатником! Ану спробуйте, це більш почесно, як бути впертим і гнусним післяплатником!

„КИЇВ“

ЗАКІНЧУЮЧИ ДЕСЯТИЙ РІК існування нашого журналу, хочемо при цій нагоді щиро подякувати всім нашим, теперішнім і давнішим, передплатникам, які своєю передплатою давали існування журналові. Без них, без тих солідних і сумлінних передплатників, які розуміють потребу чи просто konieczність і вагу того рода публікації, журнал не міг би появлятися. Тому ми звертаємось до всіх із щиром закликком маршувати з нами далі — в другу десятилітку.

Висилайте передплату вже тепер на 1960 рік, щоб було видно з ким можемо йти.

В-во „КИЇВ“

З нагоди Празника Різдва Христового та Нового Року складаємо всім нашим співробітникам, передплатникам, гитагам і симпатикам побажання веселих свят.

Христос раждається!

— — — — — Витніть і перешліть — — — — —

До Видавництва „Київ“!

Оцим зголошуюся на передплатника журналу „Київ“ і висилаю річну передплату \$4.00, піврічну \$2.00. Журнал висилати на нижче подану адресу:

Підпис (читко): .....

Адреса: .....

.....

.....